

Alfredas Rukšėnas

Pasipriešinimas Kretingos, Telšių ir Mažeikių apskrityse pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu (1940–1941 m.)

Straipsnio tyrimo objektas – 1940–1941 m. lietuvių antisovietinis pasipriešinimas. Tikslas – remiantis istorijos šaltiniais, istoriografija ir memuarine literatūra, atskleisti, kaip kūrėsi ir plėtojosi antiokupacinis pagrindis Kretingos, Telšių ir Mažeikių apskrityse, kokia buvo jo dalyvių veikla ir tikslai pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu.

IVADAS

Sovietų Sąjungai 1940 m. vasarą okupavus ir aneksavus Lietuvą, Lietuvos Tarybos 1918 m. Vasario 16 d. Nepriklausomybės Akto įkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė nustojo gyvavusi. Buvo panaikintos senosios valdžios institucijos ir sukurtas naujas, sovietinis valstybės valdymo aparatas, atleisti senieji pareigūnai ir paskirti nauji, režimui lojalūs valdininkai, uždarytos iki okupacijos pradžios veikusios organizacijos, Lietuvos kariuomenė reorganizuota į Raudonosios armijos 29-ąją šaulių teritorinį korpusą. Vyko kultūros, ekonomikos, kitų visuomeninio gyvenimo sričių sovietizavimas, pradėti persekioti gyventojai, kuriuos režimas lai-

kė pavojingais naujai tvarkai. Sovietinio režimo realijos kėlė daugumai mūsų krašto gyventojų nepasitenkinimą, kuris netrukus peraugo į rezistencinį, nepriklausomybės atkūrimo siekiantį judėjimą, kūrėsi pagrindis. Pasipriešinimas savo kulminaciją pasiekė prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui – Lietuvoje kilo 1941 m. Birželio sukilimas, kurio metu partizanų sukilėlių būriai pradėjo kovos veiksmus prieš besitraukiančius raudonarmiečius, sovietinio režimo šalininkus, ėmėsi atkurti iki okupacijos veikusias lietuvių valdžios įstaigas. Jau išleista nemažai darbų rezistencijos tema, tačiau Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. vykęs pasipriešinimas režimui nebuvo plačiau tyrinėtas, ši tema nėra buvusi istorinio tyrimo objektu.

Rezistencijos temą nagrinėjančius istorikų darbus, kuriuose yra žinių ir apie pasipriešinimą Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps., santykiškai galima suskirstyti į tris grupes. Vienuose jų rezistencija yra tyrimo objektas, kituose – sudedamoji tyrimo objekto dalis, trečiuose esama tik pavienių rezistencijai tirti reikšmingų žinių. Istorikus pagal jų darbus taip pat galima padalyti į dvi grupes. Pirmajai priskirtini marksistinės,

antrajai – istorinės mokslinės paradigmos atstovai. Marksistinių istorikų darbams būdinga tai, kad savo tyrimuose jie nesi- vadovavo pagrindiniu istorinio mokslinio tyrimo principu – istorizmu, reikalaujančiu kiekvieną reiškinį individualizuoti, aiškinti savo epochos kontekste, o ne šį reiškinį teisti, suprasti kaip blogio ir gėrio kovos apraišką. Į istorizmo vietą jų darbuose atsistojo mark- sistinio socializmo teorijos teiginiai, praeities įvykius jie vertino remdamiesi „klasių kovos“ samprata. 1940–1941 m. lietuvių antisovietinio pasipriešinimo dalyviai buvo priskiriami prie buržuazinių nacionalistų, jų veikla buvo vertinama kaip „nuverstos išnaudotojų kla- sės reakcija į socialistinius pertvarkymus Lie- tuvoje“. Tai atsispindi marksistinių istorikų Algimanto Rakūno¹, Juliaus Būtėno, Petro Kežinaičio², Boleslovo Baranausko³, Juozo Bulavo⁴, Aldonos Gaigalaitės⁵, Jokūbo Vico⁶, Genovaitės Erslavaitės⁷ darbuose. Dabartiniu metu kai kuriuos su rezistencija susijusius marksistinių istorikų teiginius savo darbe yra atkartojęs Izraelio istorikas Peisachas Freidheimas⁸. B. Baranausko parengtame leidinyje „Hitlerininkų penktoji kolona Lie- tuvoje“ spausdinami Kretingos ir Mažeikių aps. pagrindžio dalyvių 1941 m. tardymo protokolai⁹. Pavienių faktų apie pasipriešini- mą aptariamose vietovėse yra ir minėtuose A. Rakūno, G. Erslavaitės darbuose.

Atkūrus nepriklausomybę 1940–1941 m. įvykiai buvo pradėti tirti laikantis istorizmo principo, nors nukrypimų nuo jo, faktų iškraipymų atskiruose darbuose vis dėlto pasitaiko. Pasipriešinimą yra nagrinėję arba bent iš dalies savo darbuose palietę istorikai Valentinas Brandišauskas¹⁰, Arūnas Bub- nys¹¹, Arvydas Anušauskas¹², Liudas Trus- ka¹³, Alfredas Rukšėnas¹⁴, Alfredas Jonušas¹⁵, Albinas Gražiūnas¹⁶, Valdas Striužas¹⁷. Žinių apie pasipriešinimą Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. esama V. Brandišausko, A. Jo- nušo, A. Gražiūno, A. Rukšėno darbuose

(žr. nuorodas). Reikšmingi V. Brandišausko darbai. Savo knygoje „Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą“ bendrame istoriniame rezis- tencijos Lietuvoje kontekste jis pateikia žinių ir apie pasipriešinimą minėtose vietovėse. Taip pat šio istoriko parengtame rinkinyje spausdinami dokumentai labai svarbūs pa- sipriešinimui Mažeikių, Telšių ir Kretingos aps. tirti. Leidinyje skelbiami įvykių dalyvių – rezistentų ir jų oponentų sovietinių aktyvis- tų – sukurti dokumentai¹⁸. Rezistenciją pade- da tirti ir vertinga memuarinė literatūra. Tai Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. rezistentų Osvaldo Žadvydo¹⁹, Antano Kenstavičiaus²⁰, Damijono Riaukos²¹, Stasio Baipšio²², Augus- to Mylės²³ ir Antano Baužio²⁴ prisiminimai. Memuarinės medžiagos apie rezistenciją minėtose apskrityse yra ir istoriko Antano Martinonio parengtame dvitomyje²⁵. Buvęs pasipriešinimo dalyvis Pilypas Narutis yra paskelbęs prisiminimus apie Kaune įkurtą Lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF) or- ganizaciją ir jos ryšius su provincija, kuriuose greta asmeninių yra pateikęs ir Kretingos pogrindininko Felikso Putriaus prisimini- mus²⁶. Tyrimui vertingi ir bendresnių su rezistencija susijusių įvykių atsiminimai. Tai buvusio Berlyno LAF vadovo Kazio Škirpos dokumentinė apžvalga „Sukilimas“²⁷, Stasio Raštikio²⁸ ir Juozo Brazaičio²⁹ prisiminimai. Esama nuomonių, kad D. Riaukos prisimi- nimai yra neautentiški, suklastoti. Straipsnio autoriaus nuomone, juos skaitant reikia kritiškesnės analizės norint atskirti tiesą ir pagražinimus.

Istorinės mokslinės paradigmos istorikų darbuose pasitaiko nukrypimų nuo isto- rizmo, iškraipytų faktų. Antai V. Striužas, kalbėdamas apie V. Brandišausko sudarytą dokumentų rinkinį, teigia, kad į jį „su su- kilėlių atsiminimais, ataskaitomis, faktais į vieną rinkinį sudėti ir lietuvių priešų (išdavi- kų) – okupantams tarnavusių komjaunuolių, sovietinių aktyvistų – šmeižikiški, Lietuvą

ir lietuvius niekinantys atsiminimai. Autorius nori įteigti, kad esą buvusios tautoje dvi barikadų pusės.³⁰ Nuo istorizmo principo čia nukrypta dėl to, kad sovietiniai aktyvistai vertinami remiantis asmeniniu gėrio ir blogio supratimu, t. y. jie apibūdinami kaip išdavikai, šmeižikai. Istorikai turi vengti tokių vertinimų, turi kalbėti istorine kalba. Reikia palikti pačiam skaitytojui spręsti apie blogį ir gėrį pagal istoriko pateikiamus faktus, tyrimo rezultatus. Marksistiniams istorikams būdinga, kad jie vengdavo pateikti savo ideologizuotos istorijos sampratos neatitinkančius faktus, juos iškreiptai interpretuodavo ar nuslėpdavo. Autoriaus požiūriu, Lietuvoje būta dviejų barikadų pusių, kurios kiekybiškai viena nuo kitos smarkiai skyrėsi: prieš sovietų režimą buvo nusiteikusi dauguma Lietuvos gyventojų, o palaikė jį mažuma. V. Striužas tvirtina, kad su Raudonąja armija pasitraukė kone visa antroji barikadų pusė, t. y. sovietiniai aktyvistai³¹. Šį jo teiginį neigia archyviniai dokumentai, kurie rodo, kad vokiečių okupacijos metais buvo suimami buvę sovietinio okupacinio režimo rėmėjai; dalis jų buvo paleisti, kiti kalinami, treči sušaudyti. Minėtas teiginys užkerta kelią tirti vieną sukilėlių veiklos aspektą – dalyvavimą suimant sovietinio režimo šalininkus. Autorius laikosi nuomonės, kad būtina tirti visus pasipriešinimo dalyvių veiklos aspektus – tiek malonius, tiek nemalonius (tas pat pasakytina ir apie sovietinio režimo šalininkų veiklą). Taip bus išvengta marksistinių istorikų klaidų.

Darbas buvo rengiamas remiantis dviem istorinių šaltinių grupėmis. Pirmajai priskirti dalies minėtų pasipriešinimo dalyvių prisiminimai, antrajai – Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) dokumentai. LYA saugomą medžiagą galima suskirstyti į tris grupes: 1) baudžiamosios bylos asmenų, kurie 1940–1941 m. buvo

pasipriešinimo dalyviai (jose yra žinių, kada atskirose vietovėse susikūrė pagrindinės organizacijos, kokie buvo jų tikslai ir struktūra, kada atskiri asmenys įstojo į pagrindį, kokius veiksmus jie atliko kaip pagrindžio dalyviai, ką veikė 1941 m. Birželio sukilimo metu ir t. t.); 2) 1942 m. sovietinių aktyvistų prisiminimai apie pirmąsias karo dienas Lietuvoje; 3) LSSR NKVD 1941 m. pranešimai SSRS NKVD, kuriuose atsispindi antiokupacinės nuotaikos Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. visuomeniniame gyvenime. LCVA saugomi Lietuvos generalinės srities studijų biuro Kaune (t. y. antisovietinės propagandos įstaigos) 1941–1944 m. fonde (f. R-635) esantys Mažeikių aps. 1941 m. Birželio sukilimo metu kovojusių partizanų būrių veiklos aprašymai.

Kyla klausimas, kiek patikimi rezistentų tardymo protokolai ir sovietinių aktyvistų atsiminimai. Kaip minėta, V. Striužas teigia, kad V. Brandišausko parengtame dokumentų rinkinyje kartu su sukilėlių atsiminimais, ataskaitomis ir faktais spausdinami ir lietuvių tautos priešų (išdavikų) – okupantams tarnavusių komjaunuolių, sovietinių aktyvistų – šmeižikiški, Lietuvą ir lietuvius niekinantys atsiminimai³². Tačiau į šaltinio, jo teikiamos informacijos patikimumą būtina žvelgti be išankstinių nuostatų ir jį vertinti tik remiantis istorijos šaltinių kritikos taisyklėmis, t. y. atlikus šaltinio išorinį (nustatoma, kada ir kur šaltinis sukurtas, kas jo autorius, kuo šaltinio autorius jį kurdamas rėmėsi) ir vidinį (ar iš tikrųjų galėjo įvykti tai, ką sako šaltinis) vertinimą. Straipsnio autoriaus nuomone, nė vienos iš paminėtų archyvinių dokumentų grupių teikiama informacija nėra niekinė empirine prasme. Rezistentų tardymo protokolus rašė sovietinio saugumo pareigūnai, kurie kaltinamųjų veiksmus vertino remdamiesi komunistine ideologija. Duomenis saugumiečiai dažnai išgaudavo fizine jėga ir psichologiniu spau-

dimu. Sovietiniai aktyvistai prisiminimus 1942 m. rengė sovietinės Lietuvos vadovybės nurodymu; šie prisiminimai – tai matyti įvykiai, aprašyti ir vertinami remiantis tų žmonių asmeniniais įsitikinimais arba vadovybės nurodymais. Tad kiek tokia informacija patikima? Sovietinių aktyvistų atsiminimuose, rezistentų apklausos protokoluose užfiksuoti empiriniai duomenys, t. y. praeities tikrovės įvykiai, yra apibūdinami, vertinami pasitelkiant komunistinės ideologijos terminiją. Tai ir lemia iškraipytą praeities vaizdą. Patikimus empirinius duomenis galima atkurti tik sovietinių pareigūnų, aktyvistų žargoną „išvertus“ į istorinę kalbą (pavyzdžiui, banditą suvokiant kaip partizaną sukilėlį). Sovietinių aktyvistų prisiminimuose, rezistentų apklausos protokoluose patikima yra tai, kad juose atsispindi tikri istoriniai įvykiai – rezistentų ir sovietų okupacinio režimo šalininkų konfrontacija. Sovietinių aktyvistų prisiminimų negalima laikyti klastote dar ir dėl to, kad juose esantys duomenys neretai atitinka jų oponentų – rezistentų – parodymus. Pasipriešinimo dalyvių tardymo metu gautos informacijos, net ir atmetus saugumiečių žargoną, negalima laikyti visiškai tikslia ir patikima, nes tardomi žmonės nebuvo suinteresuoti pateikti kuo daugiau žinių, atskirus dalykus stengėsi nutylėti, nuo jų parodymų priklausė ir baudmės dydis, kitų žmonių likimas. Atitinkamai ir sovietinių aktyvistų prisiminimuose esančios informacijos, net ir išvalius iš jos ideologinį žargoną, negalima laikyti visiškai tikslia ir patikima, nes partizanai sukilėliai juose vaizduojami kaip hitlerininkų talkininkai, nusikaltėliai, neatskleidžiama tikrųjų jų kovos veiksmų prieš sovietinius aktyvistus, Raudonąją armiją motyvų. Savo prisiminimuose sovietiniai aktyvistai heroizuoja savo atsitraukimą, partizanus vaizduoja kaip nuo jų bėgančius, kiek bailokus asmenis, nors kartais prasimuša duomenys ir apie partizanų heroizmą (pavyzdžiui, Židikų partizanai

nuvertė nuo bėgių traukinį, nukovė apie 50 raudonarmiečių; sovietiniai aktyvistai sušaudė suimtus partizanus, kurie nesuteikė jiems žinių). Saugumiečių, sovietinių aktyvistų praeities tikrovės įvykius iškraipantį žargoną „išverčiant“ į istorinę kalbą, lyginant tarpusavyje pasipriešinimo dalyvių, liudytojų parodymus, sovietinių aktyvistų atsiminimus, kitus archyvinius duomenis, remiantis istoriografinėmis, memuarinės literatūros žiniomis ir mokslinio tyrimo principais įmanoma nustatyti faktus, kurie atskleidžia realius praeities tikrovės įvykius.

Straipsnio uždaviniai šie: 1) atskleisti, kaip 1940–1941 m. Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. formavosi antiokupacinis pagrindis, išskiriant du jo raidos laikotarpius ir aptariant, kodėl buvo stojama į pagrindį, kokia buvo organizacijų struktūra, kiek pagrindininkų, kitų patriotų buvo suimta, koks jų likimas prasidėjus karui; 2) nustatyti, kaip buvo palaikomas ryšys tarp Berlyno LAF ir Kretingos, Telšių, Mažeikių aps., taip pat kitų Lietuvos vietovių pagrindžio organizacijų, kuo buvo ypatingas Kretingos pagrindininkų vaidmuo; 3) aptarti, kaip bendradarbiavo pagrindžio dalyviai ir vokiečių karo žvalgyba ir kodėl buvo bendradarbiaujama; 4) atskleisti, kaip pirmuoju ir antruoju pagrindžio raidos laikotarpiais buvo platinama antiokupacinė literatūra, kokie šių laikotarpių skirtumai tuo požiūriu, ko jų metu buvo siekiama ir kaip literatūroje buvo traktuojami žydai; 5) ištirti, kaip pagrindininkai įsigydavo ginklų; 6) pateikti žinių apie patriotinių nuotaikų apraiškas apskričių visuomeniniame gyvenime. Šis darbas neatspindi galutinių tyrimo rezultatų.

POGRINDŽIO SUSIKŪRIMAS IR RAIDA 1940–1941 M.

1940–1941 m. lietuvių antisovietinis pasipriešinimas buvo mūsų šalies gyventojų

patriotinė reakcija į sovietų okupacinio režimo tikrovę. Istorikas P. Freidheimas, atkartodamas marksistinius istorikus, tvirtina, kad Lietuvos pagrindis buvo ne patriotinis, o inspiruotas svetimų jėgų, t. y. nacistinės Vokietijos³³. Tokius marksistinių istorikų ir P. Freidheimo teiginius paneigia archyviniai duomenys. Telšių pagrindžio dalyvis Zenonas Tarvainis apie savo išitraukimo į pasipriešinimo veiklą priežastis sovietų tardytojui kalbėjo: „Atvažiavus į Telšius Raudonajai armijai, aš, būdamas persisunkęs stipria Tėvynės Lietuvos meile, būdamas Skautų sąjungoje, manyje kilo noras palaikyti nuotaiką ir lietuviškumą. Bet man pamačius, kad mūsų kraštas yra okupuotas. Ir privažiavo į Lietuvą daug sovietų kariuomenės. [...] Norėdamas tam visam nepasiduoti, pradėjau ieškoti daugiau draugų. Draugų turėjau ir Skautų sąjungoje ir šiaip pažįstamų Telšiuose.“³⁴ Kitų suimtų pagrindžio organizacijų narių apklausos protokolų analizė rodo, jog šie žmonės stojo į pagrindį, kad kovotų prieš sovietinę okupaciją ir jos padarinius Lietuvoje. Vadinas, juos čia atvedė patriotiniai motyvai. Tad pagrindis atsirado ne inspiruotas svetimų jėgų, t. y. nacistinės Vokietijos, o kaip atsakas į Lietuvos sovietinio okupacinio režimo realijas. Autoriaus nuomone, būtų nusižengta istorizmo principui, jei, atkartojant marksistinių istorikų klaidas, rezistentų oponentai, t. y. sovietinio režimo šalininkai, būtų apibūdinami kaip išdavikai, Maskvos pakalikai, taip atimant iš jų teisę būti patriotais. Juos galima būtų laikyti sovietiniais patriotais, kurių veikla turėjo ir neigiamą aspektą. Galimas daiktas, kad nemažai jų, vedami įsitikinimų, iš tiesų norėjo Lietuvai gero, bet vis dėlto galimybę kurti „naują Lietuvą“ jiems suteikė sovietinė okupacija, pamynusi didžiosios dalies Lietuvos gyventojų prigimtinę teisę į laisvę ir pažeminusi jų orumą.

Galima išskirti du Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. 1940–1941 m. antiokupacinio

pogrindžio veiklos ir raidos laikotarpius. Pirmasis jų – nuo sovietinės okupacijos pradžios 1940 m. birželio 15 d. iki Berlyno LAF susikūrimo 1940 m. lapkričio 17 d. Antrasis – nuo Berlyno LAF susikūrimo iki SSRS ir Vokietijos karo pradžios 1941 m. birželio 22 d. Pirmajam laikotarpiui būdinga tai, kad 1940 m. vasaros įvykiai Lietuvoje buvo akstinas kurti pirmosioms pagrindžio organizacijoms. Ryšiai tarp įvairiose Lietuvos vietovėse veikusių pagrindžio organizacijų šiuo laikotarpiu buvo gana silpni, be glaudaus bendradarbiavimo. Antruoju laikotarpiu atskirų vietovių pagrindžio organizacijų ryšiai sustiprėjo, buvo glaudžiai bendradarbiaujama, kūrėsi naujos organizacijos, buvo verbuojami nauji nariai. Šiuos pokyčius iš dalies lėmė tai, kad Berlyno LAF ėmėsi koordinuoti Lietuvos pagrindžio veiklą. 1940 m. spalio 9 d. Kaune įvyko slaptas Lietuvos pagrindininkų pasitarimas, priėmęs nutarimą įkurti visą Lietuvą apimančią organizaciją. Kauno organizacija 1940 m. gruodžio 15 d. užmezgė ryšį su Berlyno LAF ir pasivadino Kauno LAF. Ji koordinavo ir Žemaitijos pagrindžio veiklą. Būtų galima teigti, kad pirmojo antiokupacinės veiklos laikotarpio pabaiga ir antrojo pradžia yra 1940 m. spalio 9 d. Autorius neneigia, kad antrojo pagrindžio raidos laikotarpio ypatumai ryškėja jau 1940 m. spalio mėnesį. Antrojo laikotarpio pradžia labiau sietina su Berlyno LAF susikūrimu dėl to, kad, 1940 m. gruodžio mėn. šios organizacijos ryšininkams užmezgus ryšius su Lietuvos pagrindžiu, antrojo laikotarpio ypatumai ypač išryškėjo, bent jau Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. pagrindžio organizacijų raidoje. Autoriaus požiūriu, šių Žemaitijos apskričių pagrindžio raidai Berlyno LAF turėjo daugiau įtakos nei Kauno ir Vilniaus LAF (susikūrė 1941 m. pradžioje).

Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. antiokupacinės pagrindžio organizacijos, grupės

pradėtos steigti dar 1940 m. vasarą. To iniciatoriai daugiausia buvo asmenys, kurių veikla nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu siejosi su karyba, – karininkai, Šaulių sąjungos nariai. Iki okupacijos Lietuvos šaulių sąjunga buvo Krašto apsaugos ministerijai pavaldi organizacija, kurios tikslas – stiprinti tautinį atsparumą ir gynybines jėgas. Organizacija turėjo vadą ir buvo sudaryta iš rinktinių, o šios – iš būrių. Būriai galėjo sudaryti kuopas, eskadronus, baterijas ir t. t. Liaudies vyriausybė 1940 m. liepos 13 d. paskelbė įstatymą Nr. 62 dėl Lietuvos šaulių sąjungos panaikinimo. Įstatymas skelbė, kad Šaulių sąjunga su visais savo padaliniais, įstaigomis ir organizacijomis likviduojama nuo 1940 m. liepos 13 d. Tai sulaukė atsakomosios šaulių reakcijos. Jie norėjo, kad panaikinamos jų organizacijos struktūros išliktų gyvybingos, funkcionalios sovietinio režimo sąlygomis ir vėliau būtų panaudotos kovai už nepriklausomybę. Šauliai siekė negrąžinti bent dalies organizacijai priklausiusių ginklų, juos nuslėpti. Buvęs XV Kretingos šaulių rinktinės vado padėjėjas kpt. O. Žadvydas prisiminimuose rašo, kad dar iki panaikinant šią rinktinę iš šaulių buvo suorganizuota apskrityje veikusi pagrindžio grupė. Jos veikla buvo savarankiška, decentralizuota³⁵. Rugsėjo pradžioje O. Žadvydas susitiko su buvusiu Gargždų šaulių būrio vadu Stasiu Daknevičiumi (g. 1904 m.) ir Vėžaičių šaulių būrio vadu, mokytoju, Pagirdaujo k. gyventoju Petru Lengvinu. Jie aptarė tolesnę pagrindžio veiklą, pasiskirstė rajonus, nutarė turimus ginklus išdalyti pagrindininkams, grupelių, susidedančių iš 3–4 asmenų, vadovams. Numatė bendrauti per ryšininkus, nes asmeniškai susitikinėti buvo pavojinga. Ryšys su O. Žadvydu turėjo būti palaikomas per buvusį Vėžaičių šaulių būrio narį Aleksą Šešką, o su S. Daknevičiumi ir P. Lengvinu – per Gargždų gyventoją prekybininką Riauką³⁶. Buvęs šaulys, Kre-

tingos vls. Petrikaičių k. ūkininkas F. Putrius (g. 1897 m.) įsteigė pagrindinę organizaciją „Žemaičių būrys“ ir tapo jos vadovu. 1940 m. vasarą pas jį lankėsi nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkas kpt. Bronius Michelevičius ir paprašė pervesti per sieną bėgančius nuo bolševikų asmenis. F. Putrius B. Michelevičiui padėjo pereiti sieną tris kartus³⁷. Gargždų vls. buvo suformuota ir veikė P. Lengvino vadovaujama pagrindinė organizacija, kuriai priklausė Jonas Putrius, Ildefonsas Lukauskas, Kostas Zubė, Pranas Grušys ir Petras Šepikas³⁸. Šią organizaciją P. Lengvinas greičiausiai įsteigė po susitikimo su kpt. O. Žadvydu ir S. Daknevičiumi. Pats O. Žadvydas savo pagrindinę veiklą netrukus pristabdė.

Aktyvūs buvo ir Mažeikių aps. šauliai. Buvęs Mažeikių šaulių sąjungos narys ats. ltn. A. Kenstavičius (g. 1906 m.) prisiminimuose rašo, kad jis, pradėjęs šaulius nuginkluoti, Mažeikių mieste ir apskrityje ėmė organizuoti pagrindį – ginkluotus trejetus³⁹.

Telšių aps. valdybos tarnautojas Henrikas Glazauskas ir Telšių aps. ligoninės tarnautojas Vytautas Lileikis, abu buvę Šaulių sąjungos nariai, 1940 m. rugsėjo pradžioje nutarė įkurti pagrindinę organizaciją ir kovoti už nepriklausomybę. Šiam tikslui pritarė ir netrukus prie jų prisidėjo meteorologijos stoties vedėjas Z. Tarvainis⁴⁰. Greitai organizacija pagausėjo, jos nariais tapo šie asmenys: teismo tarnautojas Pranas Gužauskas, amatų mokyklos moksleiviai Adomas Rakas, Antanas Čiužas, Kazys Pučkorius ir Henrikas Neomeiskis, gimnazijos moksleiviai Hermenegildas Žvirgzdinas ir Kasperaitis, mokytojai Andrius Čiurinskas ir Babarskas, Kazys Baltrimaitis, Glazauskas ir Liudas Malakauskas⁴¹. Organizacijai vadovavo komitetas, į kurį įėjo Z. Tarvainis, P. Gužauskas ir H. Glazauskas. Buvo šaukiami komiteto narių ir organizacijos posėdžiai⁴². Pagrindis Telšių aps. Plungės vls. veikė jau 1940 m.

rudenį. Vienas iš Plungės pagrindinės organizacijos kūrėjų buvo miesto gimnazijos raštvedys, nepriklausomos Lietuvos kariuomenės ats. lt. Povilas Alimas (g. 1902 m.), į organizaciją stojo ir Plungės gimnazistai. 1940 m. spalio 24 d. P. Alimas sudarė štabą, į kurį įėjo jis pats, aštuntos klasės moksleiviai Boleslovas Kavolius, Povilas Balsevičius, Pranas Dargis, Antanas Baužys ir kt.⁴³

Kiek iš viso Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. buvo organizacijų, kiek narių joms priklausė pirmuoju pagrindžio laikotarpiu, pasakyti negalima – tam reikia platesnių tyrimų, be to, trūksta archyvinės medžiagos. Antrojo laikotarpio pagrindžio veikla ir raida rodo, kad pirmuoju laikotarpiu pagrindis gyvavo ne visur. Šaulių sąjungos nariai veikiausiai stengėsi išlaikyti savo struktūras gyvybingas ir funkcionalias ten, kur iki organizaciją panaikinant buvo šaulių būriai ar kuopos. Pirmuoju laikotarpiu glaudžių ryšių tarp atskirų Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. pagrindžio organizacijų bei šių organizacijų ryšių su kitų vietovių pagrindžiu nebuvo arba jie buvo gana silpni. O. Žadvydas prisiminimuose rašo, kad iki susikuriant centrinėms pagrindžio organizacijoms veikla buvo savarankiška, decentralizuota⁴⁴. Telšių pagrindininkas Z. Tarvainis sovietų tardytojui per apklausą sakė, kad jo organizacija jokių ryšių su Kaunu ar kitomis vietovėmis neturėjo. Veiklos zona buvo tik Telšių miestas, nors ir planuota kurti organizacijos skyrius provincijoje⁴⁵. Kiti duomenys rodo, kad ryšių su Kaunu vis dėlto būta. Pagrindininkas Liudas Reivydas prisiminimuose rašo, kad Kaune veikė pagrindinė Lietuvos apsaugos gvardija, kuriai vadovavo Rumbinas. Pats L. Reivydas buvo vienas šios organizacijos, kuri veikė ir už Kauno, vadovų. Su Žemaitija organizacija ryšius palaikė per Z. Tarvainį⁴⁶.

Prasidėjus antrajam laikotarpiui, Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindžio

organizacijų veiklą pradėjo koordinuoti Kauno ir Berlyno LAF. Žinių apie Kauno LAF koordinacinį darbą nėra daug. P. Narutis atsiminimuose rašo, kad Žemaitijoje pagrindininkų veiklą koordinavo Juozas Mėta. Jis kartu su S. Vanagaite (suipta 1941 m. balandžio 28 d.) važinėjo po bažnytkaimius organizuodamas būrelius⁴⁷. Pats Berlyno LAF tiesiogiai koordinuoti negalėjo – tai buvo įmanoma tik per Lietuvoje veikiančias pagrindines organizacijas. Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindžio organizacijų veiklą Berlyno LAF koordinavo per Kretingos organizacijos narius. Dėl tokios išskirtinės padėties Kretinga tapo Žemaitijos pasipriešinimo centru. Kretingą kaip tokį centrą įvardija buvęs sukilėlis Augustinas Idzeliš⁴⁸.

1940 m. gruodžio mėn. iš Vokietijos per sieną į Lietuvą atvyko Berlyno LAF ryšininkas kpt. B. Michelevičius užmegzti ryšio tarp Berlyno LAF ir Lietuvos pagrindžio. Jis lankėsi Kaune, Vilniuje, Tauragėje, Telšiuose, kituose miestuose ir miesteliuose, kur susitikęs su pagrindininkais davė jiems nurodymus, kaip veikti toliau⁴⁹. Kretingos vls. Jokūbavo pradžios mokykloje 1940 m. gruodžio 20 d. B. Michelevičius sušaukė susirinkimą, kuriame dalyvavo buvęs Kretingos aps. policijos vadas Jonas Ramanauskas (g. 1905 m.), buvęs policininkas Zenonas Okulevičius, Petras Bortkevičius, F. Putrius, Joneckis ir kt. B. Michelevičius iškėlė šiuos veiklos uždavinius: 1) įkurti punktus informacijai iš vadovaujančio centro perduoti; 2) steigti vietose pagrindines organizacijas iš patikimų, atsidavusių žmonių – buvusių šaulių, tautininkų, voldemarininkų, Lietuvos kariuomenės karininkų, policininkų ir kitų sovietų valdžios atžvilgiu priešiška nusiteikusių asmenų; 3) ieškoti ginklų ir juos kaupti⁵⁰. LAF ryšininkas kalbėjo, kad Kretingos aps. reikia organizuoti pagrindines 3–5 asmenų grupes. Joms turi vadovauti patyrę, patikrinti karininkai. Grupių nariai

turi būti apginkluoti ir pasiruošę, kad reikiamu momentu būtų kovinės parengties. Buvo raginama dirbti organizacinę darbą aktyviai nesireiškiant, formuoti partizanų būrius ir laukti tolesnių nurodymų iš Vokietijos. Kretingos pagrindininkams pavesta pagelbėti sieną pereinantiems ryšininkams, karininkams⁵¹.

O. Žadvydas prisiminimuose rašo, kad Berlyne susikūrus LAF organizacijai, kuri nustatė tautos sukilimo gaires, baigėsi savarankiška Kretingos aps. pagrindžio veikla⁵². Konkrečios aplinkybės ir tiksli data, kada susikūrė Kretingos pagrindinė organizacija, nėra aiškios, jos susikūrimo ištakos greičiausiai siekia dar pirmąjį laikotarpį, kai organizuoti pagrindį ėmėsi naikinamos Šaulių sąjungos nariai. Kretingos organizacijai vadovavo buvęs šaulys P. Bortkevičius (g. 1904 m.). Jai priklausė buvęs Šaulių sąjungos narys, ats. lt. J. Ramanauskas, kpt. O. Žadvydas ir kt.⁵³ P. Bortkevičius, J. Ramanauskas, O. Žadvydas, veikdami pagal Berlyno LAF nurodymus, koordinavo Kretingos aps. pagrindžio veiklą, rūpinosi kurti naujas organizacijas, jų tarpusavio bendradarbiavimu, naujų narių verbavimu ir kitais klausimais. Prie verbavimo daug prisidėjo J. Ramanauskas. O. Žadvydas po 1940 m. rugsėjo pradžios susitikimo su S. Daknevičiumi ir P. Lengvinu buvo nutolęs nuo pagrindinės veiklos iki 1940 m. gruodžio 1 d., t. y. iki buvo atleistas iš darbo Kretingos aps. kariniame komisariate. 1941 m. sausio mėn. susitikęs su Kretingos pagrindinės organizacijos nariu J. Ramanausku, jis išreiškė nepasitenkinimą sovietų okupaciniu režimu ir norą prieš jį kovoti. J. Ramanauskas O. Žadvydą informavo, kad Kretingos aps. jau veikia pagrindinė organizacija, kuriai priklauso buvę šauliai, karininkai, kiti patriotiškai nusiteikę asmenys⁵⁴. J. Ramanauskas 1940 m. gruodžio 20 d. dalyvavo susitikime Jokūbave su B. Michelevičiumi. O. Žadvydas jame nedalyvavo,

nes B. Michelevičius į susitikimą kvietė tik patikimus asmenis, o O. Žadvydo jis tokiu nelaikė⁵⁵. Pastarasis prisiminimuose rašo, kad 1940 m. gruodžio 26 d. Mažeikiuose buvo susitikęs su A. Kenstavičiumi ir žodžiu supažindino jį su LAF nurodymais⁵⁶. Sugretinus faktus galima daryti prielaidą, kad kpt. O. Žadvydas pagrindinę veiklą atnaujino po B. Michelevičiaus Jokūbave sušaukto susirinkimo, t. y. maždaug gruodžio 21–25 d. Greičiausiai tada, o ne 1941 m. sausio pradžioje įvyko O. Žadvydo susitikimas su J. Ramanausku, kuris jį informavo apie susitikimą su B. Michelevičiumi. Kretingos pagrindininkai buvo patenkinti O. Žadvydo naryste organizacijoje. J. Ramanauskas jį apibūdino kaip labai reikalingą žmogų, baigusį karo mokslus, galintį vadovauti lietuvių daliniui, nes anksčiau buvo apskrities šaulių rinktinės vado padėjėjas ir gerai pažinojo visus buvusius šaulių būrių vadus, galėjo visus juos pasitelkti į darbą būriams Kretingos aps. sudaryti⁵⁷. Kiti duomenys rodo, kad J. Ramanauskas, be O. Žadvydo, dar užverbavo apie 12 asmenų, kurie gyveno įvairiose Kretingos aps. vietovėse (Kartenos, Kretingos, Kulių, Palangos, Platelių ir Salantų vls.) ir nepriklausomos Lietuvos metais buvo dirbę policijoje, savivaldos institucijose, kitose su valstybės tarnyba nesusijusiose įstaigose⁵⁸. Kretingos miesto pagrindininkai siekė pagrindį kurti ten, kur jis dar nebuvo susikūręs pirmuoju laikotarpiu arba kur jo veikla buvo gana silpna. J. Ramanauskas pavedė O. Žadvydui kurti pagrindį remiantis buvusiais šaulių būriais Arslės, Darbėnų, Daukšių, Grūšlaukės, Kaukolikų, Laukžemės, Lenkimų, Mosėdžio, Salantų, Skuodo ir Šačių apylinkėse⁵⁹. Kadangi, kaip minėta, J. Ramanauskas užverbavo į pagrindį asmenis, gyvenusius Kartenos, Kulių, Palangos, Platelių ir Salantų vls., galima daryti prielaidą, kad šiose vietovėse buvo siekiama pagrindžio darbą plėsti. Kretingos pogrind-

dininkai, koordinuodami apskrities pasipriešinimo judėjimo veiklą, gaudavo ataskaitas iš įvairiose vietovėse veikiančių pagrindinių organizacijų ir teikdavo joms tolesnės veiklos nurodymus. 1941 m. balandžio mėn. pas O. Žadvydą lankęsis buvęs šaulys ir policininkas Matulevičius pranešė, kad Skuode įsikūręs pagrindis, ir paprašė nurodyti, kaip veikti toliau⁶⁰. Antruojų pagrindžio veiklos laikotarpiu Gargždų vls. taip pat veikė dar greičiausiai pirmuoju laikotarpiu susikūrusi P. Lengvino vadovaujama pagrindinė organizacija. Gargždų vls. Vėžaičių k. gyventojas A. Šeškus informavo O. Žadvydą, kad P. Lengvinas vadovauja ir jo kaime veikiančiai pagrindinei grupei, kai kurie jos nariai turi ginklų⁶¹. Kulių vls. veikė buvusio šaulio Petro Kavolio iniciatyva įsteigta pagrindinė organizacija. Jos įkūrimo data nežinoma, tačiau 1941 m. vasario mėn. ji jau funkcionavo⁶². Tikėtina, kad ataskaitų apie pagrindžio veiklą buvo gaunama ir iš kitų vietovių, buvo instruotuojami jų pagrindininkai. Įvykiai Kretingos aps. 1941 m. Birželio sukilimo metu, lietuvių valdžios įstaigų kūrimasis ten leidžia manyti, kad pagrindis buvo susikūręs visoje apskrityje.

O. Žadvydas ir J. Ramanauskas, vykdydami Berlyno LAF nurodymus, koordinavo ir Telšių, Mažeikių aps. pagrindžio veiklą užmegzdami ir palaikydami ryšius su šių apskričių atstovais, instruotodami juos dėl tolesnės veiklos. Pagrindį šiose apskrityse organizavo ne O. Žadvydas ar J. Ramanauskas, o su jais ryšius palaikę asmenys. O. Žadvydas prisiminimuose rašo, kad, vadovaujantis LAF informacinio biuro Berlyne nurodymais, reikėjo užmegzti ryšius su kaimyninėmis apskritimis. Jam buvo pavesta tai padaryti Mažeikių aps. 1940 m. gruodžio 26 d., t. y. per Kalėdas, jis drauge su žmona ir uošve vyko į Vilnių. Traukiniui trumpam sustojus Mažeikiuose, O. Žadvydas su žmona nuėjo aplankyti savo bičiulio, mokslo ir idėjos

draugo, buvusio Šaulių sąjungos nario, nepriklausomos Lietuvos kariuomenės ats. lttn. A. Kenstavičiaus. Juos abu siejo tarpusavio pasitikėjimas ir A. Kenstavičius pokalbyje atvirai pareiškė, kad atėjus metui bus ginklų atsiskaityta su raudonuoju imperialistu. Jis sakė jau turįs patikimų vyrų, kurie įsigiję ginklų ir šovinių. Jis veikiąs savarankiškai, nurodymų iš kitur neturįs. O. Žadvydas supažindino A. Kenstavičių su LAF nurodymais, ir abu nutarė palaikyti ryšį⁶³. A. Kenstavičius (tuo metu jis dirbo Mažeikių plytinėje buhalteriu) teigė, kad pas jį lankęsis O. Žadvydas pasiūlė jam steigti pagrindinę organizaciją. Jis pasiūlymą priėmė, netrukus įsteigė organizaciją „Penktoji kolona“ ir pradėjo jai vadovauti. Jo pavaduotoju tapo Tadas Jonušas, sekretoriumi – Algirdas Šaltys; organizacijai taip pat priklausė Feliksas Augulėnas, Augustas Šlaustas, kiti asmenys⁶⁴. A. Kenstavičius, remdamasis Berlyno LAF nurodymais ir bendradarbiaudamas su O. Žadvydu, koordinavo Mažeikių aps. pagrindžio veiklą, skatino kurti naujas organizacijas ir verbuoti narius. 1941 m. kovo pradžioje jis lankėsi pas O. Žadvydą dėl informacijos ir ginklų. A. Kenstavičius jam pranešė Mažeikiuose sudaręs dvi aktyvistų grupes, o Tirkšliuose, Ylakiuose, Laižuvoje ir Dapšių k. (Židikų vls.) – po vieną⁶⁵. Apskrities pagrindininkai palaikė ryšius su A. Kenstavičiumi, atvykdavo pas jį tartis dėl tolesnės veiklos. 1941 m. sausio mėn. Viekšnių pagrindininkas Aleksas Zabkus, užėjęs pas gyventoją Praną Tenį, liepė jam vykti į Mažeikius pas A. Kenstavičių nurodymų. Mažeikiuose A. Kenstavičius P. Teniui kalbėjo apie būtinybę mieste ir kaime steigti pagrindines organizacijas⁶⁶. Žinių apie pagrindžio veiklą Mažeikių aps. nėra daug, bet aktyvūs sukilėlių veiksmai 1941 m. Birželio sukilimo metu leidžia manyti, kad pagrindis buvo susikūręs visoje apskrityje.

O. Žadvydas prisiminimuose rašo, kad, vadovaujantis LAF informacinio biuro Berlyne nurodymais, reikėjo užmegzti ryšius su kaimyninėmis apskritymis. J. R. užmezgė ryšį su Telšių aps. pagrindžiu⁶⁷. Per apklausą O. Žadvydas parodė, kad J. Ramanauskas su kažkuo palaikė ryšius Telšiuose. 1941 m. balandžio 27 d. J. Ramanauskas O. Žadvydui sakė vykstant į Telšius susisiekti su tenykštės organizacijos nariais⁶⁸. Tai leidžia manyti, kad J. Ramanauskas koordinavo Telšių aps. pagrindžio darbą bendradarbiaudamas su vietos organizacijų atstovais ir teikdamas jiems nurodymus. Su kuo konkrečiai bendravo, žinių rasti nepavyko. Archyviniai duomenys rodo, kad antruoju laikotarpiu pagrindinės organizacijos veikė Telšiuose ir Luokėje. Telšių organizacijos nariai buvo mjr. Vladas Opulskis, kpt. Jatulis, plk. Pulkauninkas, mjr. Labanauskas, Pikturna⁶⁹. Telšių pagrindžio veiklą kiek susilpnino tai, kad 1940 m. lapkričio mėn. buvo suimti kai kurie jo dalyviai. Luokės vls. antisovietinei pagrindinei organizacijai vadovavo Baltakiškės k. gyvenęs buvęs šaulių organizacijos vadas, nepriklausomos Lietuvos kariuomenės ats. ltn. Juozas Venckus⁷⁰. Tiek pasipriešinimo centras Kretingoje, tiek su juo ryšius palaikantys Telšių aps. pagrindininkai buvo suinteresuoti kurti pagrindžio organizacijas ten, kur jos dar neveikė. Antruoju laikotarpiu tokios organizacijos buvo įsteigtos Nevarėnų, Rietavo, Tverų ir Varnių vls. Nevarėnų vls. pagrindį organizavo buvęs policijos tarnautojas Antanas Brencius (g. 1909 m. Telšiuose). Vienas iš asmenų, paskatinusių 1941 m. vasario mėn. čia įkurti pagrindinę organizaciją, buvo Telšių gimnazijos moksleivis Jurgis Petriūnas. Tų pačių metų kovo mėn. A. Brencius priėmė priesaiką, pasižadėdamas dirbti slaptą darbą Tėvynės labui. Organizacijos štabas įsikūrė Pamarkijos miške, prie aktyvisto Sudinto ūkio. Štabą sudarė vadas A. Brencius, jo pa-

vaduotojas Liudas Montrimas, ginklininkas J. Petriūnas ir patarėjas Bonifacas Petriūnas (buvęs apskrities viršininkas)⁷¹. Varniuose 1940 m. pabaigoje pagrindinę LAF organizaciją įsteigė ir jai vadovavo Juozas Mėčius. Štabas įsikūrė Pareškečio k. Gana aktyviai pagrindinė organizacija veikė valsčiaus Pavandenės miestelyje, kur jai priklausė 15–20 asmenų⁷². Pas Tverų kunigą Joną Gaideliūną (g. 1898 m.) 1941 m. vasario mėn. apsilankęs buvęs nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkas J. Mėčius paprašė jo nurodyti patikimą lietuvių, galintį organizuoti slaptą grupelę. Klebonas pažadėjo padėti⁷³. Netrukus jis susitiko su Adomu Zubkumi, kuriam papasakojo apie J. Mėčiaus apsilankymą. Paskutinėmis kovo dienomis J. Gaideliūnas pasikvietė A. Zubkų pas save ir supažindino su atvykusiu J. Mėčiumi. Po pažinties A. Zubkus pradėjo kurti pagrindinę organizaciją, kuri vadinosi Lietuvių aktyvistų frontas⁷⁴. Įkurti pagrindinę organizaciją Rietavo vls. iniciatyvos ėmėsi Plungės pagrindininkas Pranas Dargis. 1941 m. sausio pradžioje jis susitiko su Piaulių k. gyventoju Juozu Dargiu ir pavedė jam Rietave suburti pagrindiniam darbui tinkamus asmenis⁷⁵. 1941 m. sausio 7 d. buvo sudarytas Rietavo aktyvistų štabas, į kurį įėjo buvęs atsargos karininkas Jonas Abukevičius (vadovas), Hermanas Špėderis (vadovo pavaduotojas) ir A. Kontrimas. Sekretorės pareigas ėjo Ona Vytaitė. Svarbūs organizacijos nariai buvo ir Anicetas Skruibys, J. Dargis⁷⁶.

Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindžio organizacijų struktūrai tiek pirmuoju, tiek antruoju laikotarpiais būdinga tai, kad jas sudarė atskiros grupelės. Vienos grupelės nariai nepažinojo kitos grupelės narių. Ryšiai tarp jų buvo palaikomi per ryšininkus. Archyviniai duomenys rodo, kad šios grupelės buvo sudarytos iš 2–5 asmenų. Grupelių vyresnieji greičiausiai atliko ir ryšininkų vaidmenį. Tai patvirtina

duomenys. Kaip minėta, 1940 m. rugsėjo mėn. O. Žadvydas, S. Daknevičius ir P. Lengvinas, aptardami pagrindinio veiklą, pasiskirstė rajonus ir nutarė turimus ginklus išdalyti pagrindininkams, grupelių, susidedančių iš 3–4 asmenų, vadovams. Kadangi asmeniškai jiems susitikinėti buvo pavojinga, reikėjo ryšininkų⁷⁷. 1940 m. gruodžio 20 d. B. Michelevičius Jokūbavo pradžios mokykloje kalbėjo, kad Kretingos aps. pagrindines organizacijas turi sudaryti 3–5 asmenų grupės. Joms turi vadovauti patyrę, patikrinti karininkai⁷⁸. Pagrindininkas F. Putrius P. Bortkevičiui sakė, kad būtina laikytis kuo didesnės konspiracijos, organizacijos nariai neturi pažinoti vienas kito, t. y. neturi vykdyti masinių organizacijos narių susitikimų. Organizacija turi būti pagrįsta dvejetų principu, t. y. kiekvienas jos narys turi pažinoti ne daugiau kaip du kitus narius⁷⁹. 1941 m. sausio mėn. A. Kenstavičius Viekšnių pagrindininkui P. Teniui kalbėjo, kad pagrindinės organizacijos turi susidėti iš 5–6 asmenų grupių. P. Tenis, grįžęs iš susitikimo, pradėjo verbuoti asmenis į pagrindį. Į savo pagrindinę grupę jis įtraukė šiuos asmenis: brolius Alfonsą ir Simą Tenius iš Paventės k., du brolius Bružus, Šilbajorį iš Čekų k. ir Macą. Tokių pagrindinių grupių Viekšnių vls. buvo kelios⁸⁰. Jų nariai rengdavo susirinkimus, kuriuose svarstė pasipriešinimo veiklos klausimus. Antai P. Tenio grupelė susirinkimo 1941 m. sausio mėn. Viekšnių bažnyčios šventoriuje metu kalbėjo apie turimus ginklus, apie būtinybę įtraukti į pagrindininkų gretas daugiau narių. Antras susirinkimas įvyko 1941 m. kovo mėn. miške netoli Židikų. Grupelės nariams paaiškinta, kad prasidėjus karui jie turės susirinkti prie buvusio policijos pastato, o ten bus duotas įsakymas, ką daryti toliau. Kad išsiskirtų iš kitų, partizanai turi ryšėti ant rankos baltą raištį. Trečias susirinkimas įvyko 1941 m. birželio mėn. Paventės k. Jame

tartasi, kaip apsisaugoti, kad neišvežtų į Sovietų Sąjungos gilumą⁸¹.

Autoriaus skaičiavimais, LSSR NKVD Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. skyrių pareigūnai suėmė 8 Kretingos aps., 51 Telšių aps. ir 11 Mažeikių aps. pagrindžio dalyvių – iš viso 70 žmonių. Taip pat saugumiečiai Kretingos aps. suėmė 13, o Telšių aps. – 15 žmonių, kaltinamų patriotine veikla, apie kurių narystę pagrindžio organizacijose žinių nėra. Taigi iš viso saugumiečiai suėmė 98 patriotas. Tarp suimtųjų buvo pagrindiniai Kretingos pagrindinės organizacijos asmenys – P. Bortkevičius (suimtas 1941 m. balandžio 1 d.), J. Ramanauskas (1941 m. gegužės 20 d.) ir O. Žadvydas (1941 m. gegužės 5 d.), taip pat Mažeikių pagrindinės organizacijos narys A. Kenstavičius (1941 m. balandžio 30 d.)⁸². Nors šių Kretingos ir Mažeikių aps. rezistentų suėmimas buvo stiprus smūgis, tačiau 1941 m. birželio sukilimo įvykiai rodo, kad tai pagrindžio nesužlugdė. Suimti asmenys buvo kalinami Kauno sunkiųjų, Telšių kalėjimuose.

Prasidėjus karui, 1941 m. birželio 25 d. Rainių miškelyje prie Telšių buvo nužudyti 24 Telšių aps. ir 4 Kretingos aps. pagrindininkai (iš viso 28). Taip pat šioje vietoje nužudyta 13 Telšių ir 14 Kretingos aps. patriotų (iš viso 27 asmenys), apie kurių priklausymą pagrindžio organizacijoms žinių nėra. Iš viso Rainiuose nužudyti 55 Kretingos ir Telšių aps. patriotai. Daliai kalinamų patriotų karo pradžioje pavyko išsilaisvinti. Antai iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo išsilaisvino 33 pagrindžio dalyviai (9 Mažeikių, 3 Kretingos, 21 Telšių aps. pagrindininkas). Iš šio Kauno kalėjimo 4 Telšių, 1 Kretingos ir 1 Mažeikių aps. pagrindininkas (tarp jų ir O. Žadvydas) buvo išvežti į Minską, o 1941 m. birželio 26 d. išvaryti į Červenę. Iš šių 6 asmenų Červenėje nužudytas 1, o 5 asmenims, tarp jų ir O. Žadvydui, žūties pavyko išvengti. Mažeikių pagrindininkas Juozas Lenkaus-

kas karo pradžioje buvo vežamas ešelonu į stovyklą, bet vokiečių aviacijai ešeloną subombardavus jam pavyko pabėgti. Trijų kitų asmenų likimas nežinomas.

RYŠIO TARP BERLYNO LAF IR LIETUVOS POGRINDŽIO PALAIKYMAS

Berlyno LAF, siekdamas koordinuoti Lietuvos pagrindį, turėjo palaikyti su juo tiesioginį ryšį. Tam trukdė sovietinių pasieniečių saugoma Vokietijos ir SSRS valstybinė siena. Kadangi Kretingos aps. ribojosi su Vokietija, tai Kretingos pagrindininkams teko ypatinga užduotis organizuoti ir palaikyti ryšį per sieną su Berlyno LAF. Šios organizacijos ryšininkas B. Michelevičius jau 1940 m. gruodžio 20 d. susitikime Jokūbavo pradžios mokykloje pagrindininkams iškėlė uždavinį steigti punktus, per kuriuos būtų galima perduoti informaciją iš vadovaujančio centro. Kretingos pagrindininkams buvo liepta padėti pereiti sieną ryšininkams, karininkams. Taip pat nurodyta išrinkti du žmones, kurie palaikytų ryšį su Berlyno LAF. Tokiais ryšininkais tapo F. Putrius ir Z. Okulevičius⁸³. P. Narutis rašo, kad prisiminimuose apie 1941 m. Birželio sukilimą spaudoje dažnai minimas Varpėnų dvaras. Tai dirbtinis pagrindžio pavadinimas, išlaikytas paslapyje iki dabar. Per Varpėnų dvarą ryšiai su Berlyno LAF nenutrūko ir buvo patikimi iki pat sukilimo. Su Varpėnų dvaru susiję LAF ryšininkai buvo kpt. B. Michelevičius, F. Putrius ir jo žmona Jadvyga, aprašymuose vadinama Emilija⁸⁴. Autoriaus nuomone, Varpėnų dvaro pagrindžio nereikėtų laikyti labai paslaptingu reiškiniu. Pagrindiniai Varpėnų pagrindžio organizatoriai buvo ryšininkai B. Michelevičius ir F. Putrius, jiems talkino kiti rezistentai. Varpėnų dvaro pagrindis

labiau vertintinas kaip B. Michelevičiaus, F. Putriaus ir kitų pagrindininkų suorganizuota informacijos perdavimo per sieną būdų visuma, informaciją perduoti padėję asmenys ir jų veikla.

Vienas iš būdų susisiekti Berlyno LAF ir Lietuvos pagrindžiui buvo radijo ryšys. Kretingos aps. Gargždų vls. Žvirblių k., esančiame prie pat sienos su Vokietija, buvo įsteigtas informacijos perdavimo punktas. Kretingos pagrindininkas F. Putrius 1941 m. pradžioje pabėgo į Vokietiją, nes jį pradėjo persekioti Kretingos aps. NKVD skyriaus pareigūnai. Vokietijoje apsigyvenęs pasienyje pas ūkininką, jis susitikinėjo su B. Michelevičiumi ir toliau tęsė ryšininko darbą. Gautas žinias jis perduodavo Kretingos pagrindininkams siųstuvu⁸⁵. Jas priimdavo Žvirblių k. veikusi slapta radijo stotis – siųstuvo kambarys, kurį šio kaimo gyventojai broliai Lukauskai buvo įrengę po jiems priklausančiu arklių tvartu. Duryš į kambarį buvo tvarto grindyse, apkrautos mėšlu⁸⁶. Turimi duomenys leidžia manyti, kad ši stotis buvo įsteigta ankstyvą 1941 m. pavasarį. F. Putrius iš Vokietijos per sieną tuo metu atvykdavo į Lietuvą. Per vieną tokį apsilankymą jis užmezgė ryšius su Žvirblių k. gyventojais Antanu Luku ir trimis broliais Lukauskais. Netrukus F. Putrius kartu su A. Luku ir Vincu Lukausku atsidūrė Vokietijoje. Čia A. Lukas su V. Lukausku apie savaitę buvo mokomi naudotis radijo stotimi. Po to jie grįžo atgal į Lietuvą. Radijo aparatūrą per sieną 1941 m. pavasarį pergabeno V. Lukauskas apsiginklavęs pistoletu. Vinco Lukausko slapyvardis buvo Labutis, jo brolis Stasys pasivadino Komisarų, o trečias brolis, kuris mokėsi Kretingoje, – Gimnazistu⁸⁷.

Kitas būdas palaikyti ryšį tarp Berlyno LAF ir Lietuvos pagrindžio buvo Kretingos pagrindžio pagalba pereiti sieną. Pervesti

reikiamus žmones per sieną jie pradėjo dar pirmuoju pagrindinio raidos laikotarpiu. Tada F. Putrius įsteigė pagrindinę „Žemaičių būrio“ organizaciją. B. Michelevičiui 1940 m. vasarą paprašius, jis sutiko padėti pervesti per sieną bėgančius nuo bolševikų ir pagrindinio pageidaujamas asmenis. 1941 m. kovo 1 d., padedamas Varpėnų dvaro pagrindininkės Emilijos, į Berlyno LAF štabą gauti žinių ir informuoti apie pagrindininkų pasirengimą sukilti išvyko Vilniaus LAF štabo narys Mykolas Naujokaitis⁸⁸. F. Putrius prisimena: „Kai buvo karas pratomas geg. 1–10 d., buvo daug darbo. Ėjo daug agentų. Mes turėjome juos kaip nors saugiai išvesti.“⁸⁹ Kartą F. Putrius, padedamas žmonos, per sieną vedė grupę šaulių, tarp kurių buvo ltn. Buvelskas. Einant per sieną, vienas rusų sargybinis buvo nušautas, kitas sužeistas⁹⁰. Pervesti per sieną padėjo ir buvęs Gargždų šaulių vadas S. Daknevičius. Jis kartu su kitais 1940 m. lapkričio mėn. į Vokietiją pervedė du asmenis⁹¹.

Kretingos pagrindininkai informaciją perduodavo dviem kryptimis. Pirmoji jų – iš vakarų į rytus, t. y. Lietuvos pagrindžiui buvo perduodami Berlyno LAF nurodymai ir kita informacija. Antai buvo perduoti galimos karo pradžios duomenys. F. Putrius prisimena: „Pirmasis pranešimas Lietuvai iš mūsų buvo, kad karas bus gegužės 1–10“⁹²; „Pirmoji karo data, duota gegužės mėnesį, buvo atidėta dėl Jugoslavijos. Po to, kad karas bus birželio 18–26, tai toji žinia per „Varpėnų dvarą“ ir buvo pasiųsta per mus į Lietuvą.“⁹³ Kauno LAF narys P. Narutis prisimena, kad 1941 m. birželio 15 d. Leonas Prapuolenis jį informavo apie iš Emilijos per Varpėnų dvarą gautą pranešimą, kad karas prasidės tarp birželio 18 ir 26 d.⁹⁴ Antroji informacijos perdavimo kryptis – iš rytų į vakarus. Tai buvo Lietuvos pagrindžio žinios Berlyno LAF ir vokiečių karo žvalgybai.

RYŠIAI SU VOKIEČIŲ KARO ŽVALGYBA

Lietuvių rezistentai 1940 m. vasarą gerai suvokė Europoje susiklosčiusią padėtį ir suprato, kad ateityje nacistinė Vokietija kariaus su Sovietų Sąjunga. Karo pradžią jie laikė palankiu momentu nepriklausomai Lietuvos valstybei atkurti. Nepriklausomybę ketinta atgauti per tuo metu kilstantį sukilimą. Natūralu, kad Lietuvos pagrindininkai ir užsienyje esantys patriotai buvo suinteresuoti Vokietijos ginkluotųjų pajėgų karo veiksmų sėkme sovietų okupuotoje Lietuvoje. Berlyno LAF steigiamajame akte rašoma, kad būtina siekti glaudesnių santykių su Vokietija, iš kurios tikimasi paramos. LAF vadovas K. Škirpa, siekdamas, kad sovietai būtų išvyti iš Lietuvos, Vokietijoje užmezgė ryšius su Vyriausiąja karo vadovybe ir karo žvalgyba⁹⁵. P. Freidheimas, atkartodamas marksistinius istorikus, tvirtina, kad lietuvių antitarybinio pagrindžio dalyviai nebuvo patriotai, ir pabrėžia, kad daugelis jų bendradarbiavo su Vokietijos karo žvalgyba⁹⁶. Marksistiniai istorikai tarsi pamiršta, kad iki okupacijos pradžios pagrindyje veikusios Lietuvos komunistų partijos nariai palaikė ryšius su Maskva, teikė jai informaciją apie padėtį Lietuvoje ir gaudavo paramą. Tad ar lietuvių komunistai nebuvo tokie patys agentai kaip ir rezistencijos dalyviai? Skirtumas tarp lietuvių rezistentų ir iki okupacijos pagrindyje veikusių komunistų šalininkų bendradarbiavimo su išorės jėgomis – Vokietija ir SSRS – būtų tas, kad lietuvių rezistentai, bendradarbiaudami su Vokietija ir teikdami jai žvalgybos duomenis, siekė atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, o pagrindžio komunistai, vedami savo politinių įsitikinimų ir dėl to bendradarbiaudami su Maskva, prisidėjo prie Lietuvos okupacijos, kurią jie neigė ir vertino kaip socialistinę revoliuciją.

Duomenys rodo, kad Kretingos, Mažeikių, Telšių aps. ir kitų Lietuvos vietų pagrindininkai palaikė ryšius su Vokietijos karo žvalgyba, rinko ir teikė jai reikiamą informaciją. Kaip jau minėta, Kretingos pagrindininkams teko ypatinga užduotis – organizuoti ir palaikyti ryšį per sieną su Berlyno LAF. Užtikrinant šį ryšį, buvo užtikrinamas ir ryšys su vokiečių karo žvalgyba. Atrodo, kad Kretingą pasiekdavo įvairiose Lietuvos vietose surinkta informacija, kuri per pagrindininkus arba su jų pagalba būdavo perduodama vokiečių žvalgybai ir ryšius su ja palaikysiam Berlyno LAF. Prieš pasitraukdamas 1941 m. pradžioje į Vokietiją, Varpėnų dvaro pagrindžio dalyvis F. Putrius kalbėjo P. Bortkevičiui, kad vienas iš jo uždavinių – rinkti žvalgybos duomenis. Kovo 23 d. F. Putrius (slapyvardžiu Meška) per pagrindininką Dimgailą perdavė P. Bortkevičiui laišką, kuriame rašė, kad kažkoks Petersonas iš Vokietijos yra įpareigojęs F. Putrių užmegzti ryšį su Kauno gyventoją Varnickaite ir gauti iš jos žvalgybinės informacijos. Su ja Kaune susitiko tiek Kretingos pagrindininkas Pranas Jasevičius kartu su studentu Adolfu Armaliu, tiek pats P. Bortkevičius. Varnickaite rinko duomenis apie Šiaulius ir Kauno aerodromus⁹⁷. Koks tolesnis šios informacijos likimas, nežinoma. Manytina, kad ji buvo perduota F. Putriui.

Yra ir daugiau duomenų, liudijančių Kretingos aps. gyventojų ryšius su vokiečių karo žvalgyba. Kartą (data nežinoma) Kretingos aps. Endriejavo vls. Šlepštikos k. gyventojas Kazio Bukio namuose apsilankė kaimynystėje gyvenęs Albertas Valius, kuris pasiūlė slaptą užduotį – nufotografuoti kelius ir bunkerius. K. Bukys fotoaparatu „Leika“ per 2–3 dienas nufotografavo du gelžbetoninius bunkerius ir kelius bei jų sankryžas maždaug 14 km kryptimi nuo Endriejavo link Judrėnų k. Visi nufotografuoti objektai buvo pasienio zonoje. Medžiaga perduota

A. Valiui⁹⁸. 1941 m. gegužės mėn. K. Bukys dirbo pas Veiviržėnų vls. Norgėlų k. gyventoją Antaną Lukauską siuvėju, kur susipažino su Gargždų gyventoju, pagrindinės organizacijos nariu J. Putriumi. Jie 1941 m. gegužės mėn. netoli Vėžaičių k. perėjo sieną. Vokietijoje pasienio žandarmerijos pareigūnų abu buvo suimti ir pasodinti į kalėjimą, kur išbuvo apie dvi savaites. Per tardymą vokiečių pareigūnas K. Bukio klausinėjo apie sovietinės kariuomenės pajėgas pasienyje, jų dislokacijos vietas ir ginkluotę. Netrukus vokiečiai K. Bukiui su J. Putriumi pavedė rinkti informaciją apie pasienio kariuomenės karių skaičių, karinių pajėgų išsidėstymą, karininkų ir kareivių uniformų ypatumus ir t. t. Nurodyta informacijos gauti kuo daugiau ir kuo greičiau, nes vokiečiai jau greitai ten bus. K. Bukiui buvo duotas Lapės, o J. Putriui – Čekio slapyvardis. Tada jie buvo nuvežti į pasienį, gavo pistoletus ir šovinių. Vokiečių pasieniečiams buvo liepta juos praleisti per sieną⁹⁹. Netrukus K. Bukys su J. Putriumi atvyko į Ablingos k., kur stebėjo sovietų pasienio karius ir pėstininkus. K. Bukys pranešė J. Putriui, kad Ablingoje yra komunistų, o čia gyvenantys raudonarmiečiai bendrauja su vietos gyventojais. Surinktus duomenis J. Putrius pasižymėjo knygutėje¹⁰⁰. Abu vyrai apsilankė ir pas Norgėlų k. gyventoją A. Lukauską. Šis J. Putrių informavo, kad jo namuose apsistoję keli Raudonosios armijos kareiviai ir 4 leitenantai, pateikė žinių apie sovietų karinių pajėgų kiekį ir išsidėstymą Norgėlų k. apylinkėse¹⁰¹. Paskui A. Lukauskas su J. Putriumi dviračiais išvažiavo į Rietavą pakeliui stebėdami Raudonosios armijos karinių pajėgų išsidėstymą kaimuose ir fiksuodami informaciją. Grįždamas atgal iš Rietavo A. Lukauskas Mikų k. apylinkėse pastebėjo raudonarmiečių¹⁰². Iš A. Lukausko K. Bukys su J. Putriumi vyko į Kulius susitikti su ten gyvenusiu asmeniu. Kulių vykdomojo komiteto sekretorius Pranas

Karbauckas 1941 m. birželio 9 d. gavo žinių, kad Gargždų–Kulių–Mikoliškių kelių sankryžoje pastebėti du asmenys, kurie turėjo žemėlapi ir jį nagrinėjo. Toks nepažįstamųjų elgesys jam pasirodė įtartinas, tad nutarė sužinoti, kas jie tokie¹⁰³. Sekretorius, pasinaudodamas tarnybiniu ginklu, norėjo juos sulaikyti ir įsakė pakelti rankas. K. Bukys pakėlė rankas, o J. Putrius tuo metu dukart šovė į P. Karbaucką, paėmė jo dviratį ir nuvažiavo. K. Bukys pasileido į mišką, paslėpė ten pistoletą, išvyko į Endriejavą ir pradėjo slapstytis. P. Karbauckas buvo sužeistas¹⁰⁴. Koks tolesnis šios informacijos likimas, neaišku. Tikėtina, kad per informacijos perdavimo punktą Žvirblių k., t. y. per radijo stotį, ji galėjo būti perduota F. Putriui. Yra žinių, kad Gargždų vls. Žvirblių k. gyventojas mokytojas Lukas 1940–1941 m. taip pat perdavė sieną perduoti karinių žinių¹⁰⁵. Sieną žvalgybos tikslais kirsdavo ir šio valsčiaus gyventojas Grundulas¹⁰⁶. Tad galbūt K. Bukio ir J. Putriaus surinkta informacija Vokietiją galėjo pasiekti ir per šiuos asmenis.

ANTIOKUPACINĖ LITERATŪRA

Vienas iš Kretingos, Telšių, Mažeikių aps. ir kitų Lietuvos vietovių pagrindinių organizacijų narių tikslų buvo rengti ir platinti antiokupacinę literatūrą siekiant palaikyti patriotines nuotaikas. Pirmuoju ir antruoju pagrindžio veiklos ir raidos laikotarpiais antiokupacinės literatūros platinimui būdingi tam tikri ypatumai. Pirmuoju laikotarpiu konkrečios vietovės pagrindininkai savo parengtą antiokupacinę literatūrą platino daugiausia tarp vietos gyventojų. Iš ten ji išplisdavo tik į artimesnes vietas ir tolimesnių vietų nepasiekdavo, nes tarp atskirų vietovių organizacijų nebuvo glaudžių ryšių. Antiokupacinės literatūros buvo išplatinta kur kas mažiau nei antruoju laikotarpiu.

Antrajam laikotarpiui būdinga, kad nors tam tikros vietovės pagrindininkai parengtą antiokupacinę literatūrą platindavo tarp vietos gyventojų, vis dėlto ji pasiekdavo ir tolimesnes vietas, nes pagrindinės organizacijos pradėjo tarpusavyje glaudžiau bendradarbiauti. Antruoju laikotarpiu antiokupacinės literatūros rengimo ir platinimo mastas gerokai išaugo. Šalia Lietuvos pagrindžio buvo platinama ir Berlyno LAF parengta literatūra.

Pirmuoju laikotarpiu H. Glazausko ir V. Lileikio vadovaujamos Telšių pagrindinės organizacijos nariai platino atsišaukimus Telšių miesto Džiugo, Gedimino, Kalnų, Ligoninės ir Luokės gatvėse. Atsišaukimus redagavo organizacijos nariai Z. Tarvainis ir Pranas Glazauskas. Jie šapirografu išspausdino 250 lapelių, kurių dalis buvo išplatinta Telšių mieste. Respublikos gatvėje juos platino A. Rakas. Apie 80 atsišaukimų buvo perduota H. Glazausko broliui vairuotojui, kad šis juos išplatintų pakeliui į Sedą ir pačiame Sedos miestelyje. Ši atsišaukimų platinimo akcija vyko 1940 m. spalio pabaigoje arba pačioje lapkričio pradžioje¹⁰⁷. 1940 m. lapkričio 6 ir 7 d. Zarasų aps. Antazavės vls. ir Kėdainių aps. Ariogalos vls. buvo platina mi lapeliai, raginantys gyventojus nešvęsti revoliucijos metinių¹⁰⁸. Tikėtina, kad ir Telšių pagrindininkai atsišaukimus rengė ir platino reaguodami į šią artėjančią datą.

1940–1941 m. lietuvių antisovietinės rezistencijos dalyviams buvo būdingas antisemitizmas. Telšių pagrindininkų atsišaukimai alsuoja Tėvynės meile, deja, juose ryškėja ir neigiamas žydo socialisto, Lietuvos priešo vaizdinys¹⁰⁹. Daugiau archyvinių ar kitų duomenų apie pirmuoju laikotarpiu platintus atsišaukimus autoriui rasti nepavyko.

Antruoju laikotarpiu Kretingos, Telšių, Mažeikių aps. ir kitų Lietuvos vietovių pagrindžio organizacijų narių parengtų ir išplatintų atsišaukimų skaičius ir platinimo tempas išau-

go. 1941 m. sausio mėn. turėjo vykti rinkimai į SSRS Aukščiausiąją Tarybą. Pogrindininkai rengė atsišaukimus, raginančius šiuos rinkimus boikotuoti. Pirmieji atsišaukimai pradėti platinti 1940 m. gruodžio pabaigoje – jų rasta ant Telšių–Žarėnų kelio, Rietave. 1941 m. sausio 11–12 d. Luokėje rasta 15, sausio 12 d. Varniuose – 4 atsišaukimai¹¹⁰. Daug atsišaukimų pogrindininkai išplatino artėjant Vasario 16-ajai. Sovietinio saugumo duomenimis, Telšiuose rasta 40 atsišaukimų, Mažeikių aps. Vieکشنیų ir Sedos vls. – 2 plakatai¹¹¹. Artėjant Vasario 16-osios šventei, Kulių vls. atsišaukimus platino P. Kavolio vadovaujami pogrindininkai Vladas Songaila, Antanas Beleşkevičius ir Stasys Balsevičius¹¹². Atsišaukimus jie spausdino mašinėle, kurią Plungės gimnazistai pogrindininkai Povilas Balsevičius, B. Kavolius ir Kulių pogrindininkas P. Kavolis 1941 m. sausio 24 d. pagrobė iš Plungės gimnazijos¹¹³. Plungiškis pogrindininkas Bronius Kryžėnauskas 1941 m. sausio mėn. davė pogrindininkui Liudvikui Bachmanui 35 rb, kad šis nuvykęs į Telšius nupirktų popieriaus. Vasario 13–14 d. atsišaukimai buvo spausdinami. Juos platino Juozas ir Povilas Antanavičiai, kiti asmenys¹¹⁴. Lapeliai buvo platinami ir artėjant gegužės 1 d.: Mažeikių aps. Tirkšlių vls. 1941 m. balandžio 22 d. aptikti 6 lapeliai, agituojuantys nešvęsti gegužės 1-osios¹¹⁵.

Antruoju laikotarpiu prie literatūros platinimo daug prisidėjo Telšių aps. Varnių vls. pogrindinės organizacijos nariai. Jų veikla aiškiai liudija, kad literatūra buvo platinama pogrindžio organizacijoms glaudžiai bendradarbiaujant, kad labai išaugo šio darbo tempai ir mastas. Varnių pogrindininkai antiokupacinės spaudos gaudavo iš Kauno. Pavandenės pogrindininkas Antanas Andriušis iš ten jos parveždavo po 2–3 egzempliorius. Iš pradžių gauta spauda buvo dauginama ranka, vėliau – perrašoma mašinėle, kurią pogrindininkai J. Mėčius ir Petras

Tamaševičius gavo iš kunigo Šapokos¹¹⁶. Iš karklėniškio Juozo Ražausko 1941 m. sausio mėn. gauta didelio formato knyga, į kurią įėjo Lietuvos pasiuntinių protestai, replikos bolševikinei Lietuvos vyriausybei ir LAF atsišaukimas „Talka Lietuvai atstatyti“. Varnių pogrindinės organizacijos štabo Parešketyje nariai nutarė knygą perspausdinti. Tam iš pogrindininko Liudo Januševičiaus gauta popieriaus. Techninius spausdinimo darbus atliko P. Tamaševičius. Vėliau spauda buvo išvežiota¹¹⁷. Pogrindininkas Adomas Jurgelis tvirtino, kad antisovietinė spauda iš Varnių patekdavo į Tverus, Žarėnus, Laukuvą, Kelmę, Šiaulius, Tryškius, Biržus, Tytuvėnus, Šiluvą, Liolius, Tauragę, Luokę, Kaunatavą, Kauną, Vilnių, Telšius. Telšiuose po vieną antisovietinės spaudos egzempliorių jis yra įteikęs kunigui Velavičiui, kuriai ir gimnazijai. A. Jurgelis daug važinėjo rinkdamas ir perduodamas žinias. Į Telšius jis vyko apie 15 kartų, į Kelmę – 5, į Luokę – 4, į Karklėnų – 3 kartus, į Kaltinėnus, Šilalę, Pareškėtį – po kartą. Iš viso jis leidosi į maždaug 29 didesnes keliones, arkliu kinkytu vežimu nuvažiavo apie 1752 km¹¹⁸. Anot A. Jurgelio, antisovietinės literatūros platinimo ir kiti reikalai Telšiuose jį siejo su Januševičiumi ir kunigu Velavičiumi, Luokėje – su staliumi Viktoravičiumi, Karklėnuose – su J. Ražausku, Kelmėje – su Petru Kleviniu, Viktorija ir Monika Jurgelytėmis, Janapolėje – su S. Vanaigaite, Šilalėje – su kunigu Kučinskiu¹¹⁹. Rengdamas antiokupacinę literatūrą daug prisidėjo ir nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkas Jonas Noreika. P. Narutis rašo, kad kpt. J. Noreika lietuvių aktyvistų vardu Plungėje spausdino atsišaukimus (po 500–1000 egz.)¹²⁰.

Apie glaudų Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps., kitų Lietuvos vietovių pogrindininkų bendradarbiavimą liudija ir kiti faktai. Lietuvių informacijų biuras Berlyne 1941 m. kovo 19 d. išleido pranešimą „Pavergtos Lie-

tuvos tautiečiams“. Jis skelbė, kad artėja išsilaisvinimo valanda, kai prasidėjus žygiui iš vakarų įvyks vietiniai sukilimai, kurių metu valdžia turi būti paimta į savo rankas. Komunistai ir išdavikai turi būti suimti ir sulaukti atpildo. Pranešime reiškiamas įsitikinimas, kad šioms veiksmams jau pasirengta. Ten, kur dar nepasirengta, būtina organizuoti mažas slaptas grupes. Liepiama paimti į savo rankas kalėjimus, kad nė vienas kraštietis nebūtų išvežtas. Prasidėjus veiksmams turi būti užimami tiltai, svarbūs geležinkelio mazgai, aerodromai, fabrikai ir kiti objektai. Jų buvo liepiama nenaikinti. Pranešime informuojama, kad tuo metu nusileis kariški parašiutai, ir liepiama su parašutininkais užmegzti ryšius, jiems padėti. Prašoma per kaimus, miestelius ir miestus žygiuosiančios vokiečių kariuomenės karius, tarp kurių bus ir pažįstamų tautiečių, sutikti maloniai, teikti jiems reikiamą pagalbą. Tuo metu jau turės būti sudaryta Lietuvos laikinoji vyriausybė. Dokumente pabrėžiama, kad gyvenama labai svarbių įvykių išvakarėse. Pabaigoje prirašyta, jog šis pranešimas žodžiu ar raštu turi pasiekti tolimiausius Lietuvos kampelius¹²¹.

Šis dokumentas per Varpėnų dvarą pateko į Kretingos pagrindininkų rankas, o šie jį platino ne tik Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps., bet ir kitose Lietuvos vietovėse. Kovo 23 d. Kretingos pagrindininkas Petras Dimgaila perdavė gautą iš F. Putriaus paketą, kuriame buvo 5 pranešimo egzemplioriai. Vieną jų P. Bortkevičius davė P. Dimgailai, o 4 pasiliko sau. Netrukus P. Bortkevičius išspausdino 8 pranešimo nuorašus. Kretingoje kovo 24 d. po vieną nuorašą jis davė Valinskui (autoriaus nuomone, greičiausiai tai buvo Fabijonas Valinskas), Stasiui Piktužiui ir O. Žadvydui. Po to P. Bortkevičius vyko į Kauną, kur kovo 26 d. 3 pranešimo egzempliorius įdavė Varnickaitei, liepdamas po vieną egzempliorių duoti Kaune, Perkūno alėjoje, gyvenančiam Pečeliūnui ir kauniš-

kiui Vainauskui (kitais duomenimis, Jankauskui). Su šiais asmenimis P. Bortkevičiui palaikyti ryšį laiške buvo nurodęs F. Putrius. Dar 3 atsišaukimus jis nuvežė į Vilnių¹²². Pogrindininkas F. Valinskas, Kretingos valsstybinio ūkio ūkvedys (šias pareigas ėjo nuo 1940 m. rugsėjo 29 d.), savo įstaigoje turėjo rašomąją mašinėlę. Pasitaręs su kpt. O. Žadvydu, jis kartu su pogrindininku Antanu Šlioža perspausdino pranešimą. F. Valinsko motina K. Valinskienė kelis egzempliorius nuvežė į Gargždus agronomui ats. ltn. K. Sidabrui, o šis, išspausdinęs daugiau egzempliorių, išsiuntė juos į kitus valsčius. Pranešimo kopijas A. Šlioža kartu su pogrindininku Kaziu Grausliu platino kitiems asmenims. K. Grauslys, palaikęs ryšius su Kretingos pranciškonų gimnazija, perdavė pranešimų jos mokiniams¹²³. O. Žadvydas 1941 m. kovo 24 d. Kretingos turgavietėje sutiko mokytoją P. Bortkevičių, o vėliau apsilankė pas kunigą Lionginą Jankauską. Iš P. Bortkevičiaus O. Žadvydas gavo vieną, o iš kunigo – 6 pranešimo kopijas. Tada jis nuvyko į Mažeikius, kur vieną egzempliorių perdavė A. Kenstavičiui. Vėliau O. Žadvydas dar lankėsi Šiauliuose ir Kaune. Kaune vieną dokumento egzempliorių įteikė kpt. Gedmantui, kuris pažadėjo jį išplatinti. Vilniuje O. Žadvydas pranešimus platino tarp Raudonosios armijos 29-ajame šaulių teritoriniame korpuse tarnavusių lietuvių, buvo susitikęs ir su gen. štabo mjr. Vytautu Bulvičiumi. Šis O. Žadvydui sakė, kad korpuse tarnaujantys lietuviai kilus karui pasitrauks iš Raudonosios armijos ir kausis prieš okupantus. Gen. štabo mjr. Antanas Bremelis, susipažinęs su pranešimu, patarė O. Žadvydui susilaikyti nuo jo platinimo, nes kitaip gali patekti į agentų rankas. Jis pažadėjo žodžiu informuoti patikimus ginklo draugus¹²⁴. Kretingos pogrindininkas J. Ramanauskas greičiausiai pasirūpino (taip leidžia teigti jo ryšiai), kad atskirus pranešimo egzempliorius gautų Tel-

šių pagrindininkai. Varnių vls. pagrindinės organizacijos nariui A. Jurgeliui kovo 23 d. paskambino kunigas Velavičius. Nuvykęs pas kunigą jis parsivežė kovo 19 d. atsišaukimą, kuris netrukus buvo perspausdintas ir platinamas Telšiuose, Varniuose, kitose vietovėse¹²⁵. Luokės pagrindininkas Stasys Kaupas vyko į Telšius parsivežti Lietuvių informacijų biuro Berlyne atsišaukimų¹²⁶. Mažeikių pagrindinės organizacijos vadovas A. Kenstavičius iš O. Žadvydo gautą pranešimą perdavė pagrindininkui A. Šalčiui, o šis parengė 25–30 jo nuorašų¹²⁷. Tikėtina, kad jie buvo išplatinti visoje Mažeikių aps. Minėto pranešimo 6 punkte rašoma: „Jau dabar „painformuokite“ žydus, kad jų likimas aiškus, todėl, kas gali, tegu jau šiandien nešdinasi iš Lietuvos, kad nebūtų bereikalingų aukų. Lemiamu momentu jų turtą perimkite į savo rankas, kad niekas veltui nežūtų.“¹²⁸ Vadinasi, pagrindininkai, platindami šį pranešimą, ne tik siekė palaikyti patriotines Lietuvos gyventojų nuotaikas, bet ir, deja, vykdė antisemitinę propagandą. Antisemitizmas buvo būdingas ir kitai Berlyno LAF literatūrai, kurią šiuo požiūriu yra tyręs istorikas L. Truska¹²⁹. Žinių, ar L. Truskos darbe minima kita literatūra pateko į rankas Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindininkams, ar jie ją platino, darbo autorius nerado.

GINKLAI

Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindininkams rengiantis sukilti prieš sovietus reikėjo ginklų. Dalis jų buvo įsigyta panaikinant Šaulių sąjungą. O. Žadvydas rašo, kad marionetinė vyriausybė paskelbė, jog nuo 1940 m. liepos 13 d. panaikinama Šaulių sąjunga su visais jos padaliniais. Organizacija turėjo būti likviduota iki rugsėjo 1 d. Bolševikai jautė, kad šauliai slėps ginklus, jų negrąžins.

Todėl, norėdami juos įbauginti, „Vyriausybės žiniuose“ (Nr. 714) paskelbė Karo lauko teismo įstatus pakeičiantį įstatymą, kuris įsigaliojo 1940 m. liepos 4 d. Šauliams buvo uždrausta nevykdyti vyriausybės, valstybės organų įsakymų; sudaryti priešiškas ir slaptas organizacijas; sukilti prieš valstybės organus; nuversti esamą valstybinę santvarką; veikti kitų valstybių naudai. Už minėtų dalykų nevykdymą grėse mirties bausmė, kalėjimas nuo dvejų metų iki gyvos galvos. Tačiau tai šaulių neatbaidė, jie siekė nuslėpti bent dalį ginklų. Šaulių rinktinės vadas O. Žadvydą perspėjo, kad, perimdamas šaulių ginklus, nemėgintų jų nuslėpti. Tačiau šis nurodymui nepakluso. O. Žadvydas rašo, kad tarnaudamas šaulių rinktinėje jis gerai pažinojo ne tik tarnybinių, bet ir privatų šaulių gyvenimą. Patikimiams šauliams jis padėjo nuslėpti ginklų. Išregistruodamas šaulio ginklą, rinktinės ginklų registracijos knygoje žymėdavo ankstyvesnę, priešokupacinę, datą. Taip pat įrašydavo į Vokietiją pabėgusio arba jau mirusio ginklo pirkėjo pavardę. Šauliai, kurie pasiliko ginklus, įsitraukė į pagrindžio veiklą ir sudarė pradinį jo branduolį. Šovinių atsarga pagrindžiui buvo sudaryta iš ekonomijos. Susitarus su būrių vadais, būdavo pažymimas didesnis šaudymo pratybose dalyvavusių šaulių skaičius, šoviniai būdavo nurašomi ir išdalijami pagrindininkams. Naikinant šaulių organizaciją sandėlyje dar buvo dalis ginklų, paimtų iš internuotų lenkų karių ir iki to laiko neįtrauktų į apskaitą. Komendantūros ūkvedys ir sandėlininkas, civilis tarnautojas Antanas Mickevičius juos išvežiojo po kaimus perduodamas šauliams. Lengvieji kulkosvaidžiai, šautuvai, revolveriai, granatos ir šoviniai gerokai papildė atsargas¹³⁰. Buvęs Mažeikių aps. šaulys A. Kenstavičius teigė, kad kai 1940 m. rudenį buvo naikinamas Mažeikių komendantūros sandėlis, jis iš to sandėlio vedėjo kpt. Kulbio gavo šautuvą (kitais jo duomenimis, 2 šautuvus), kelis

šimtus (kitais duomenimis, 500) šovinių, 4 granatas ir visa tai paslėpė Urvikių k. pas Augustą Šlaustą¹³¹. Atrodo, kad tai neatspindi tikrojo ginklų, kuriuos Mažeikių patriotai įsigijo iš komendantūros, kiekio. Paskyrus naują komendantą, kpt. Kulbys turėjo perduoti ūkio skyrių. Jam atsiskaitant nustatyti dideli išeikvojimai, kurių vertė – apie 50 tūkst. Lt¹³².

Dalis ginklų buvo gauta kontrabandos būdu. Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindininkai jų parsigabeno iš Vokietijos. Gargždiškis Kazys Bružas 8 kartus vyko į Vokietiją, kur ginklų gaudavo iš gen. Povilo Plechavičiaus. Iš viso jis į Lietuvą pagabeno 30 karabinų, 8 brauningus, 1500 šovinių karabinams ir 200 – brauningams¹³³. Mažeikių aps. Ylakių vls. pagrindininkams ginklus tiekė valsčiaus Baltrimų k. gyventojas Jonas Petrauskas, kuris juos gabeno per sieną iš Vokietijos. Iš pradžių perneštus ginklus jis palikdavo Salantuose, o vėliau gabendavo į Ylaktus. Ginklų pagrindininkai gavo ir karo pradžioje. 1941 m. birželio 23 d. ties ylakiškio Stasio Čiaupo namais parašutais iš vokiečių lėktuvo buvo numesta ginklų. Kartu su jais parašutu nusileido ir asmuo, pavarde Šteineris, kuris iki sovietų okupacijos pradžios gyveno Mažeikių aps. Sedos vls. Laumės k.¹³⁴ Ginklų įsigyta ir kitaip. Antai Telšių pagrindinės organizacijos narys H. Glzauskas pagrobė iš apskrities viršininko įstaigos 3 pistoletus ir šovinių. Du pistoletai buvo sugedę¹³⁵.

ANTIOKUPACINIŲ NUOTAIKŲ APRAIŠKOS VIEŠAJAME GYVENIME

Antiokupacinės nuotaikos tarp Žemaitijos gyventojų buvo juntamos nuo pirmųjų okupacijos dienų. 1940 m. liepos 15 d. Lietuvoje vyko rinkimai į Liaudies seimą. Šaulys Karolis Kiševičius, Telšių aps. Luokės vls.

gyventojas, rinkimų dieną apsirengęs šaulio uniforma atėjo į Kaunatavos pradžios mokykloje įsteigtą rinkimų punktą, kur viešai pasisakė prieš rinkimus ir Raudonąją armiją, sovietinę vėliavą išvadino skarmalu, gyrė Antano Smetonos valdžią ir reiškė jai ištikimybę¹³⁶. Prieš rinkimus ir sovietų režimą kalbėjo ir Varnių vls. Pavandenės dvaro savininkas Zigmas Sakelis (g. 1878 m.)¹³⁷, buvęs tautininkas, Tverų savivaldybės viršaitis ir šaulių būrio vadas, ats. jaunesn. ltn. Jonas Jakštas (g. 1897 m.)¹³⁸. Telšių pagrindininkai 1940 m. lapkričio 1 d., per Vėlines, papuošė lietuvių karių kapus¹³⁹.

1941 m. sausio mėn. turėjo vykti rinkimai į SSRS Aukščiausiąją Tarybą. Telšių aps. Tverų vls. Pleinės k. gyventojas Motiejus Norvaišas (g. 1907 m.) prieš juos vietos gyventojams kalbėjo apie nepasitenkinimą sovietų valdžia, kad Sovietų Sąjunga yra skurdžių kraštas, kad Smetonos laikais buvo geriau, kad ateis vokiečiai ir išvaduos lietuvius iš komunistų ir kad Vokietijoje gyvenimas geresnis. Dėl to esą nereikia eiti balsuoti. 1941 m. sausio 5 d. Šemšelio k. vyko mitingas, skirtas artėjantiems rinkimams. M. Norvaišas kvietė jo dalyvius sugiedoti Lietuvos himną ir ragino kelti triukšmą. Prieš pat rinkimus jis aplankė visus savo kaimo gyventojus agituodamas neiti balsuoti¹⁴⁰. Plungės vls. Vainaičių k. gyventojai Povilas Kazlauskas (g. 1906 m.) ir Jonas Šleinius (g. 1915 m.), abu buvę šauliai, vadovavo grupei asmenų, siekusių trukdyti rinkimams. 1941 m. sausio 5 d. Stalgėnų k. vyko mitingas, kurį P. Kazlauskas mėgino nutraukti viešai kalbėdamas, kad bolševikų mums nereikia, kad norime tokios nepriklausomybės, kokia buvo valdant A. Smetonai. A. Smetona yra išdavikas, nes nepasipriešino bolševikams, o mes ginklu dar pasipriešinsime. P. Kazlauskas režimui buvo priešiškas dar iki mitingo: 1940 m. lapkričio 8 d. jis sudraskė Josifo Stalino portretą¹⁴¹. J. Šleinius mitinge kalbėjo, kad so-

viėtų valdžia mums netinka, tokia santvarka ilgai negyvuos, balsuoti už ją mes neisime. Jis kartu su P. Kazlausku ūkininkams sakė, kad raudonarmiečiai atnešė skurdą ir badą¹⁴². Didviečių pradžios mokykloje 1941 m. sausio 1 d. vyko mitingas ir vakaras, skirtas rinkimams. Vietos gyventojas Vaclovas Gailius (g. 1900 m.) jame sakė, kad kandidatai į Aukščiausiosios Tarybos deputatus yra iškelti neteisėtai, išrinkti ubagų suvažiavime, ir įkalbinėjo gyventojus neiti balsuoti¹⁴³. Kretingos aps. Gargždų vls. Girininkų k. gyventojas, buvęs šaulys Mikas Lengvinas (g. 1913 m.) 1941 m. sausio 8 d. Girininkų k. vykusio priešrinkiminio mitingo metu agitavo žmones nebalsuoti, kalbėjo, kad joks lietuvis niekada už rusus nebalsuos, nes jie mus okupavo¹⁴⁴. Platelių vls. Lygiosios k. gyventojas Juozas Bumblys (g. 1906 m.) 1941 m. sausio 9 d. dalyvavo susirinkime, kuriame agitavo prieš būsimus rinkimus. Jis kalbėjo, kad sovietų valdžia, kuri daug žadėjo, dabar atima žemę ir nori suvaryti į kolūkius, ir agitavo ūkininkus palikti susirinkimą¹⁴⁵.

Buvęs tautininkas, Lietuvos–Latvijos pasienio apsaugos 1-ojo rajono viršininkas Stasys Gedminas Mažeikių aps. Vegerių vls. rengė susirinkimus, į kuriuos rinkosi pasieniečiai, kiti gyventojai. Juose buvo kalbama antisovietinėmis temomis. S. Gedminas kalbėjo, kad reikia turėti tvirtą organizaciją kovai prieš sovietų valdžią¹⁴⁶. Vegerių gyventoja Klaudija Mušnekova sakė, kad komunistų valdžia – tai ne valdžia, o plėšikai. Jeigu komunistai ateitų į jos butą, tai ji jiems kirviu galvas suskaldytų. Vegeriškis Alfredas Smiltnekas tvirtino, kad valdžia dabar paskutinį drabužį nuvelkanti. Ateis komunistams laikas, jie kulkos neišvengs. Tam jau viskas parengta. Vegerių pradžios mokyklos mokytoja Stasė Kasperaitienė tvirtino galinti paaukoti savo vienintelį sūnų, kad tik būtų sunaikinti komunistai ir Raudonoji armija¹⁴⁷.

IŠVADOS

1940–1941 m. lietuvių antisovietinis pasipriešinimas Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps., kitose Lietuvos vietovėse buvo patriotinė gyventojų reakcija į Sovietų Sąjungos 1940 m. vasarą įvykdytą šalies okupaciją ir aneksiją, krašto sovietizavimą, gyventojų persekiojimus ir t. t. Marksistinių istorikų, tarp jų ir P. Freidheimo, teiginius, esą pagrindį inspiravo nacistinė Vokietija, paneigia po karo suimtų pirmosios sovietinės okupacijos pasipriešinimo dalyvių parodymai. Jų analizė liudija, kad įsitraukti į pagrindį šiuos žmones paskatino ne vokiečiai, o priešiškus sovietų režimui, jo realijoms. Lietuvių rezistentai jau 1940 m. vasarą gerai suvokė tuo metu Europoje susiklosčiusią padėtį ir suprato, kad nacistinė Vokietija kariaus su Sovietų Sąjunga. Tai lėmė, kad nepriklausomą valstybę jie ketino atkurti per sukilimą, kuris Lietuvoje turėjo kilti prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui. Nacistinė Vokietija lietuvių pasipriešinimo judėjimo dalyviams buvo ne jų veiklą skatinanti jėga, bet priemonė siekti savų rezistencinių tikslų.

Galima išskirti du Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps., kitų Lietuvos vietovių pagrindžio raidos ir veiklos laikotarpius. Pirmasis jų truko nuo sovietinės okupacijos pradžios 1940 m. birželio 15 d. iki Berlyno LAF susikūrimo 1940 m. lapkričio 17 d. 1940 m. vasaros antroje pusėje Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. susikūrė pirmosios pagrindinės organizacijos, grupės. Jų iniciatoriai buvo nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkai, Šaulių sąjungos nariai. Iš dalies šios pirmosios organizacijos atsirado kaip šaulių reakcija į Liaudies vyriausybės 1940 m. liepos 13 d. paskelbtą įstatymą, panaikinantį Lietuvos šaulių sąjungą. Šauliai siekė išlaikyti savo struktūras gyvybingas, kad vėliau galėtų jas panaudoti kovai už nepriklausomybę. Tuo

metu pagrindžio dalyviai glaudžiai nebedradarbiavo, jų tarpusavio ryšiai buvo silpni, stigo vadovaujančių centrų. Kaune ir Berlyne susikūrusios LAF organizacijos ėmėsi koordinuoti pagrindžio veiklą – prasidėjo antrasis Lietuvos pagrindžio organizacijų raidos ir veiklos etapas. Žinių apie Kauno LAF koordinacinę veiklą yra nedaug. Berlyno LAF ryšius su Lietuvos pagrindžiu užmezgė 1940 m. gruodžio mėn. viduryje, kai į Lietuvą per sieną atvyko ryšininkas kpt. B. Michelevičius. Berlyno LAF pagrindžio veiklą ir raidą Kretingos, Mažeikių ir Telšių aps. koordinavo per Kretingos pagrindinės organizacijos narius P. Bortkevičių, J. Ramanauską ir O. Žadvydą. Toks šios organizacijos vaidmuo lėmė, kad Kretinga tapo Žemaitijos pagrindžio centru. Minėti asmenys, veikdami pagal Berlyno LAF nurodymus, koordinavo Kretingos aps. pagrindžio veiklą, rūpinosi naujų organizacijų kūrimu, jų bendradarbiavimu, naujų narių verbavimu ir kitais klausimais. O. Žadvydas koordinavo Mažeikių aps., J. Ramanauskas – Telšių aps. pagrindžio veiklą ir raidą per šių apskričių pagrindžio dalyvius. Šiuo laikotarpiu sustiprėjo atskirų vietovių pagrindžio organizacijų ryšiai, buvo glaudžiai bendradarbiaujama įvairiais klausimais, atskirose vietovėse kūrėsi naujos pagrindinės organizacijos. Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindžio organizacijų struktūrai tiek pirmuoju, tiek antruoju laikotarpiu būdinga tai, kad jos buvo sudarytos iš atskirų grupelių. Vienos grupelės nariai nepažinojo kitos grupelės narių. Ryšiai tarp grupelių buvo palaikomi per ryšininkus. Archyviniai duomenys rodo, kad grupelės susidėjo iš 2–5 asmenų, turėjo savo vyresnius, kurie ir palaikė ryšius su kitomis grupelėmis.

Sovietinis saugumas suėmė 70 pagrindžio dalyvių (8 Kretingos, 51 Telšių ir 11 Mažeikių aps.), taip pat 28 patriotus (13 Kretingos ir 15 Telšių aps.), apie kurių narystę

pagrindinėse organizacijose žinių nėra. Šie 98 patriotai buvo kalinami Telšių ir Kauno kalėjimuose. Prasidėjus karui, 1941 m. birželio 25 d. Rainių miškelyje prie Telšių buvo nužudyti 28 pagrindininkai (24 Telšių ir 4 Kretingos aps.) ir 27 patriotai (13 Telšių ir 14 Kretingos aps.), apie kurių priklausymą pagrindinėms organizacijoms žinių nėra. Vienas Telšių pagrindininkas žuvo Baltarusijoje, Červenėje. Taigi iš viso nužudyti 56 žmonės (29 pagrindininkai ir 27 kiti patriotai). Iš Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo išsilausino 33 pagrindžio dalyviai (9 Mažeikių, 3 Kretingos, 21 Telšių aps.), 5 pagrindininkams pavyko išvengti žūties Červenėje, o vienas pabėgo iš ešelonu. Gyvi liko 39 pagrindžio dalyviai. Trijų suimtųjų likimas nežinomas. Svarbiausių pagrindininkų – O. Žadvydo, J. Ramanausko, P. Bortkevičiaus ir A. Kestavičiaus – suėmimas buvo stiprus smūgis pagrindžiui, bet 1941 m. Birželio sukilimo įvykiai rodo, kad tai jo nesužlugdė.

Berlyno LAF koordinuoti Lietuvos pagrindį galėjo tik palaikydamas su juo tiesioginį ryšį, kuris ėjo per valstybinę SSRS ir nacistinės Vokietijos sieną. Kretingos aps. ribojosi su Vokietija, todėl šios apskrities pagrindininkams teko ypatinga užduotis – organizuoti ryšį. Prie to daug prisidėjo Varpėnų dvaro pagrindžio dalyviai, iš kurių pagrindiniai buvo Berlyno LAF ryšininkas kpt. B. Michelevičius, F. Putrius ir jo žmona Jadvyga. Patį Varpėnų dvaro pagrindį reikėtų vertinti kaip B. Michelevičiaus, F. Putriaus ir kitų pagrindininkų sukurta informacijos perdavimo per sieną būdų visumą, padėjusius šiais būdais perduoti informaciją asmenis ir jų veiklą. Ryšys tarp Lietuvos pagrindžio ir Berlyno LAF buvo palaikomas keliais būdais: pasitelkiant 1941 m. pavasarį Gargždų vls. Žvirblių k. įrengtą radijo stotį; Kretingos aps. pagrindininkams pereinant sieną; jiems padedant sieną pereiti kitiems reikiamiems asmenims. Taip Lietuvos pagrindį pasiekda-

vo įvairūs Berlyno LAF nurodymai, žinios apie būsimo karo pradžią, kita informacija. Tais pačiais kanalais vokiečių karo žvalgyba gaudavo Lietuvos pagrindininkų surinktą žvalgybinę informaciją. Pagrindininkai ją rinko tikėdamiesi Vokietijos ir SSRS karo pradžioje atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, dėl to jie buvo suinteresuoti vokiečių ginkluotųjų pajėgų sėkme kovos veiksmų prieš Raudonąją armiją metu.

Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindinių organizacijų nariai nemažai ginklų įsigijo panaikinant Šaulių sąjungą: šauliai grąžino ne visus ginklus, dalį jų pavyko nuslėpti. Be to, ginklų įsigyta kontrabandos būdu, t. y. juos gabenant per sieną, numesta parašutais karo pradžioje, taigi jau prasidėjus sukilimui.

Pirmosios sovietinės okupacijos metu Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. tarp gyventojų buvo juntamos stiprios antiokupacinės nuotaikos. Žmonės buvo nepatenkinti okupacija, raudonarmiečių veiksmais, pablogėjusia savo padėtimi, kolūkių steigimu, organizuojamais rinkimais ir t. t. Tai buvo palanku pagrindinių organizacijų nariams, kurie siekė tarp vietos gyventojų palaikyti patriotines nuotaikas. Jie rengė ir platino antiokupacinę literatūrą, kupiną patriotinių skatinimų. Pirmuoju pagrindžio raidos ir veiklos laikotarpiu, kai dar atskiros or-

ganizacijos glaudžiai nebendradarbiavo, pagrindininkai rengė ir platino literatūrą tik tarp vietos gyventojų, ji pasiekdavo tik artimesnes vietas. Antruoju laikotarpiu, kai pagrindžio dalyviai pradėjo glaudžiau bendradarbiauti, padėtis pasikeitė. Iš Berlyno LAF gauta literatūra, Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindininkų parengta ir perspausdinta, buvo platinama tarp vietos gyventojų, o vėliau pasiekdavo atokiausias Lietuvos vietas, išaugo jos rengimo mastas. Ši tendencija ypač atsiskleidžia Telšių aps. Varnių vls., taip pat Kretingos pagrindžio dalyvių veikloje, organizuojant iš Varpėnų dvairo pagrindininkų gauto Lietuvių informacijų biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. pranešimo platinimą. 1940–1941 m. lietuvių antisovietinio pasipriešinimo dalyviai savo priešais laikė sovietų okupacinio režimo rėmėjus, raudonarmiečius. Jiems buvo būdingas ir antisemitizmas: prie priešų jie priskyrė ir žydus. Pagrindžio literatūroje kalbama apie Tėvynės meilę, bet taip pat joje aptinkamas neigiamas žydo kaip Lietuvos priešo, okupacinio režimo talkininko įvaizdis (pavyzdžiui, Telšių pagrindininkų rengtame atsišaukime, Lietuvių informacijų biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. pranešime). Tuo Kretingos, Telšių ir Mažeikių aps. pagrindininkai ne vien žadino patriotines nuotaikas, bet ir prisidėjo prie antisemitizmo kurstymo.

Nuorodos

¹ A. Rakūnas, *Klasių kova Lietuvoje 1940–1951 metais*, Vilnius, 1976.

² Ю. Бутенас, „Буржуазные националисты – пособники гитлеровских оккупантов“, *Гитлеровская оккупация в Литве*, Вильнюс, 1966, с. 25–45; P. Kežinaitis, „Lietuva hitlerinų žudikų valdžioje“, J. Būtėnas, „Buržuaziniai nacionalistai“, *Hitlerinė okupacija Lietuvoje*, Vilnius, 1961, p. 40–182.

³ B. Baranauskas, „Penktoji kolona Tarybų Lie-

tuvoje 1940–1941 m.“, *Mokslas ir gyvenimas*, 1960, Nr. 4, p. 33–35; *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, parengė B. Baranauskas, Vilnius, 1961.

⁴ J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis valdymas (1941–1944)*, Vilnius, 1969.

⁵ A. Gaigalaitė, „Buržuaziniai nacionalistai hitlerinės Vokietijos tarnyboje“, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1960, Nr. 2, p. 133–149.

⁶ J. Vicas, *SS tarnyboje: Dokumentinis leidinys apie lietuvių apsaugos dalių įvykdytus nusikaltimus*, Vilnius, 1961.

⁷ *Neužmiršime (apie buržuazinių nacionalistų nusikaltimus hitlerinės okupacijos metais Mažeikių apskrityje)*, parengė G. Erslavaitė, Vilnius, 1960.

⁸ P. Freidheimas, *Lietuva Antrajame pasauliniame kare 1939–1945*, Vilnius, 2008.

⁹ *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, p. 197–227.

¹⁰ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996; *1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys*, sudarė V. Brandišauskas, Vilnius, 2000.

¹¹ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.

¹² *Lietuvos Laikinoji Vyriausybė. Posėdžių protokolai. 1941 m. birželio 24 d.–rugpjūčio 4 d.*, parengė A. Anušauskas, Vilnius, 2001.

¹³ L. Truska, „Tikros ir primestos kaltės. Žydai ir lietuviai pirmuoju sovietmečiu 1940–1941“, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2003, Nr. 34, p. 285–320.

¹⁴ A. Rukšėnas, „Papilės valsčius pirmaisiais vokiečių okupacijos 1941 metų mėnesiais“, *Papilė*, Vilnius, 2006, d. 2–3, p. 464–504; to paties, „1941 m. Birželio sukilimas Varniuose“, *Trimitas*, 2007, Nr. 5, p. 37, Nr. 6, p. 38–39.

¹⁵ A. Jonušas, „1941 m. birželio 25 d. mūšis prie Biržulio ežero“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1999, Nr. 25, p. 215–219.

¹⁶ A. Gražiūnas, *Lietuva dviejų okupacijų replėse*, Vilnius, 1996.

¹⁷ V. Striužas, *1941 metų sukilimas Rytų–Pietų Lietuvoje*, Vilnius, 2006.

¹⁸ *1941 m. Birželio sukilimas*, p. 98–99, 109–126, 138–140, 147–152, 298–304, 307–308, 341–346.

¹⁹ O. Žadvydas, „Mirtininkų gretose“, *Karys*, 1976, Nr. 4, p. 131–135, Nr. 5, p. 166–168, Nr. 6, p. 230–232.

²⁰ A. Kenstavičius, „Apie Mažeikių apskrities sukilėlių veiksmus Vokietijos ir SSRS karui prasi-dėjus“, *Karys*, 1978, Nr. 7, p. 278–279.

²¹ D. Riauka, „Sukilimas prie Godingos pilia-kalnio“, *Dienovidis*, 1995, Nr. 25, p. 6; to paties, „Ke-turios sukilimo dienos“, *Žemaitis*, 1994, birželio 25, Nr. 50, p. 4, birželio 29, Nr. 51, p. 2, liepos 2, Nr. 52, p. 4, liepos 5, Nr. 53, p. 3; to paties, „Karas prasidės rytoj“, *Žemaitis*, 1994, birželio 18, Nr. 48, p. 3.

²² S. Baipšys, *Nuotyčiai padangėje ir žemėje*, Kaunas, 1995.

²³ A. Mylė, *Užrašai. 1940–1946*, Vilnius, 1995.

²⁴ A. Baužys, „Plungės gimnazistai laisvės ko-voje“, *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1999, Nr. 25, p. 202–215.

²⁵ *Sukilimas. 1941 m. birželio 22–25 d.: Dokumen-tai ir prisiminimai*, kn. 1, sudarė ir paruošė A. Mar-tinonis, Vilnius, 1994; *Sukilimas. 1941 m. birželio 22–28 d.: Dokumentai ir prisiminimai*, kn. 2, sudarė ir paruošė A. Martinonis, Vilnius, 1995.

²⁶ P. Narutis, *Tautos sukilimas 1941 (Lietuvos ne-priklausomybei atstatyti)*, Oak Lawn, Illinois, 1994.

²⁷ K. Škirpa, *Sukilimas (Lietuvos suverenumui at-statyti): Dokumentinė apžvalga*, Washington, 1973.

²⁸ S. Raštikis, *Lietuvos likimo keliais*, Kaunas, 1996.

²⁹ J. Brazaitis, *Vienui vieni*, Vilnius, 1990.

³⁰ V. Striužas, op. cit., p. 10.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ P. Freidheimas, op. cit., p. 221.

³⁴ Z. Tarvainio 1940 m. gruodžio 9 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 37627/3, l. 105.

³⁵ O. Žadvydas, „Lietuvos tragiškų metų audro-je“, *Karys*, 1974, Nr. 3, p. 95.

³⁶ O. Žadvydas, „Mirtininkų gretose“, Nr. 4, p. 132.

³⁷ P. Narutis, op. cit., p. 195–196.

³⁸ P. Šepiko 1944 m. spalio 22 d. apklausos pro-tokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38501/3, l. 48–49.

³⁹ A. Kenstavičius, op. cit., p. 278.

⁴⁰ H. Glazausko 1940 m. lapkričio 6 d. apklau-sos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 37627/3, l. 121–122.

⁴¹ Z. Tarvainio 1940 m. gruodžio 9 d., 1941 m. kovo 14 d., H. Glazausko 1940 m. lapkričio 10 d. ir A. Rako 1940 m. gruodžio 18 d. apklausų protokolai, ibid., l. 105–106, 110, 123, 136.

⁴² H. Glazausko 1940 m. lapkričio 10 d. ir A. Čiu-rinsko 1940 m. gruodžio 6 d. apklausų protokolai, ibid., l. 123–124, 159.

⁴³ A. Baužys „Plungės gimnazistai laisvės ko-voje“, p. 208; Lietuvių aktyvistų fronto štabui pil. J. Dargio, gyv. Telšių aps. Rietavo vls. Pailių k., atsakymai į Aktyvistų štabo klausimus, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 18, l. 43; *Lietuvos kariuomenės karininkai*, Vilnius, 2002, t. 2, p. 96.

⁴⁴ O. Žadvydas, „Lietuvos tragiškų metų aud-roje“, p. 95.

⁴⁵ Z. Tarvainio 1940 m. gruodžio 9 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 37627/3, l. 109.

⁴⁶ P. Narutis, op. cit., p. 173–175.

⁴⁷ Ibid., p. 173, 260.

⁴⁸ A. Idzelis, „Kova už nepriklausomybę 1941 m.“, *I laisvę*, 2006, spalį–gruodis, Nr. 155, p. 51–52.

⁴⁹ P. Narutis, op. cit., p. 195; O. Žadvydas, „Mir-

tininkų gretose“, Nr. 4, p. 134; V. Brandišauskas, op. cit., p. 50; *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, p. 216.

⁵⁰ Ibid., p. 223.

⁵¹ Ibid., p. 198, 214–217.

⁵² O. Žadvydas, op. cit., ibid.

⁵³ P. Bortkevičiaus 1941 m. balandžio 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 19; *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, p. 198, 200.

⁵⁴ O. Žadvydo 1941 m. gegužės 7 d. apklausos protokolas, LYA, f. 3377, ap. 55, b. 50, l. 4.

⁵⁵ O. Žadvydo 1941 m. gegužės 8 d. parodymas, ibid., f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 94–94 a. p.

⁵⁶ O. Žadvydas, op. cit., ibid.; Ats. ltn. A. Kenstavičiaus asmens byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7709/3, l. 49–50.

⁵⁷ Ats. ltn. A. Kenstavičiaus asmens byla, ibid., l. 6; *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, p. 205.

⁵⁸ Ibid., p. 217–220.

⁵⁹ O. Žadvydo 1941 m. gegužės 12 d. apklausos protokolas ir 1941 m. gegužės 8 d. savarankiškas parodymas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 88, 94–95.

⁶⁰ *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, p. 207–208.

⁶¹ O. Žadvydo 1941 m. gegužės 12 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 82.

⁶² NKVD Telšių aps. skyriaus operatyvinio įgaliotinio N. Dušanskio 1941 m. kovo mėn. arešto nutarimai, ibid., b. 44947/3, l. 3, 5, 11.

⁶³ O. Žadvydas, op. cit., ibid.; Ats. ltn. A. Kenstavičiaus asmens byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7709/3, l. 49–50.

⁶⁴ A. Kenstavičiaus 1941 m. gegužės 2, 3 ir 14 d. apklausų protokolai, ibid., l. 9, 11, 37.

⁶⁵ O. Žadvydas, op. cit., Nr. 5, p. 167.

⁶⁶ P. Tenio 1945 m. sausio 2 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 30149/3, t. 1, l. 61.

⁶⁷ O. Žadvydas, op. cit., Nr. 4, p. 134; Ats. ltn. A. Kenstavičiaus asmens byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7709/3, l. 49–50.

⁶⁸ O. Žadvydo 1941 m. gegužės 12 d. apklausos protokolas, ibid., b. P-2255, l. 87.

⁶⁹ K. Rumbučio 1941 m. gegužės 18 ir 19 d., J. Viktoravičiaus 1941 m. balandžio 19 d. ir S. Kaupo 1941 m. gegužės 17 d. apklausų protokolai, ibid., b. P-18523, t. 2, l. 121, 127, 208, 280.

⁷⁰ J. Petkevičiaus 1941 m. birželio 1 d. apklausos protokolas, ibid., t. 1, l. 200.

⁷¹ Nevarėnų valsčiaus Lietuvių aktyvistų veiki-

mo žinios, Nevarėnų aktyvistų štabo vado 1941 m. birželio 28 d. raportas Telšių aps. komendantui, ibid., ap. 46, b. 1117, l. 13, 16; LCVA, f. R-739, ap. 1, b. 10, l. 5–6.

⁷² A. Jurgelio 1944 m. gruodžio 24 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15955, l. 41–42.

⁷³ Tverų aktyvistų įsikūrimo ir veiklos aprašymas, ibid., b. 18347/3, l. 62–1.

⁷⁴ J. Gaideliūno 1948 m. liepos 22 d. apklausos protokolas, Tverų aktyvistų įsikūrimo ir veiklos aprašymas, ibid., l. 16–17, 62–1.

⁷⁵ Lietuvių aktyvistų fronto štabui pil. J. Dargio, gyv. Telšių aps. Rietavo vls. Piaulių k., atsakymai į Aktyvistų štabo klausimus, ibid., f. 3377, ap. 55, b. 18, l. 43.

⁷⁶ Ibid., l. 43–44; S. Kelpšos 1946 m. sausio 30 d. ir S. Nedzelskio 1946 m. sausio 31 d. apklausų protokolai, ibid., f. K-1, ap. 58, b. P-16581, l. 27, 51–52.

⁷⁷ O. Žadvydas, op. cit., p. 132.

⁷⁸ *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, p. 198, 214–217, 223.

⁷⁹ P. Bortkevičiaus 1944 m. balandžio 10 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 18–19.

⁸⁰ P. Tenio 1945 m. sausio 2 d. apklausos protokolas, ibid., b. 30149/3, t. 1, l. 61.

⁸¹ Ibid., l. 66–67.

⁸² P. Bortkevičiaus, O. Žadvydo, P. Dimgailos baudžiamoji byla, ibid., b. P-2255, l. 1–5, 49; Pažyma apie organizacijos „Penktoji kolona“ veiklą, ibid., b. 7709/3, l. 111–113; J. Vildžiūnas, *Kova be atvangos (atsiminimai)*, Vilnius, 1971, p. 266; O. Žadvydas, op. cit., Nr. 24, p. 133.

⁸³ *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, p. 198, 214–217.

⁸⁴ P. Narutis, op. cit., p. 193.

⁸⁵ Ibid., p. 196; *Hitlerininkų penktoji kolona Lietuvoje*, p. 222.

⁸⁶ P. Narutis, op. cit., p. 196; P. Šepiko 1944 m. spalio 22 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 38501/3, l. 48–49.

⁸⁷ A. Baužys, „Plungės gimnazistai laisvės kojoje“, p. 211–212.

⁸⁸ P. Narutis, op. cit., p. 201.

⁸⁹ Ibid., p. 197.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ S. Daknevičiaus baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44917/3, l. 5–37.

⁹² P. Narutis, op. cit., p. 197.

⁹³ Ibid., p. 198.

- ⁹⁴ Ibid., p. 193, 251.
- ⁹⁵ K. Škirpa, op. cit., p. 110–116.
- ⁹⁶ P. Freidheimas, op. cit., p. 221.
- ⁹⁷ P. Bortkevičiaus 1941 m. balandžio 10 d. ir gegužės 8 d. apklausų protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 19, 23, 30.
- ⁹⁸ K. Bukio 1945 m. sausio 5 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 22.
- ⁹⁹ K. Bukio 1945 m. sausio 4, 5 ir 6 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 16–20, 26–27, 29.
- ¹⁰⁰ K. Bukio 1945 m. sausio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 18, 21.
- ¹⁰¹ K. Bukio 1945 m. sausio 4 d. ir A. Lukausko 1945 m. sausio 17 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 19, 68.
- ¹⁰² A. Lukausko 1945 m. sausio 17 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 68.
- ¹⁰³ K. Bukio 1945 m. sausio 4 d. ir P. Karbaucko 1944 m. lapkričio 3 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 17, 41–42.
- ¹⁰⁴ Ibid.
- ¹⁰⁵ A. Puzneckio 1944 m. spalio 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 38501/3, l. 23.
- ¹⁰⁶ S. Gomo 1944 m. gruodžio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 65.
- ¹⁰⁷ Z. Tarvainio 1940 m. gruodžio 9 d., H. Glazausko 1940 m. lapkričio 6 d. ir A. Rako 1940 m. gruodžio 18 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 37627/3, l. 106–107, 121–122, 136.
- ¹⁰⁸ V. Brandišauskas, op. cit., p. 44.
- ¹⁰⁹ Atsišaukimas „Tautietė“, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 37627/3, l. 255 (vokas).
- ¹¹⁰ K. Škirpa, op. cit., p. 137–138.
- ¹¹¹ V. Brandišauskas, op. cit., p. 45.
- ¹¹² NKVD Telšių aps. skyriaus operatyvinio įgaliotinio N. Dušanskio 1941 m. kovo mėn. arešto nutarimai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44947/3, l. 3, 5, 11.
- ¹¹³ Ibid., l. 8.
- ¹¹⁴ NKVD Telšių aps. skyriaus operatyvinio įgaliotinio N. Dušanskio 1941 m. vasario 25 d. ir operatyvinio įgaliotinio Galkino 1941 m. kovo 7 d. nutarimai, *ibid.*, b. 44975/3, l. 19, 30.
- ¹¹⁵ 1941 m. balandžio 5 d. pažyma apie kontrrevoliucinius lapelius, *ibid.*, ap. 10, b. 3, l. 298–303.
- ¹¹⁶ A. Jurgelio 1944 m. gruodžio 24 d. apklausos protokolas, *ibid.*, ap. 58, b. P-15955, l. 41.
- ¹¹⁷ A. Jurgelio, gyv. Pavandenėje, trumpas antikomunistinės veiklos aprašymas, *ibid.*, l. 32; 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 149.
- ¹¹⁸ Ibid.
- ¹¹⁹ A. Jurgelio 1944 m. gruodžio 24 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15955, l. 42; 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 149.
- ¹²⁰ P. Narutis, op. cit., p. 260.
- ¹²¹ Lietuvių informacijų biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. pranešimas „Pavergtos Lietuvos tautiečiams“, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-2255, l. 129.
- ¹²² P. Bortkevičiaus 1941 m. balandžio 10 d. ir gegužės 10 d. apklausų protokolai, *ibid.*, l. 20–25, 31–31 a. p.
- ¹²³ 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 96–97.
- ¹²⁴ O. Žadvydas, op. cit., Nr. 6, p. 230–231.
- ¹²⁵ 1941 m. *Birželio sukilimas*, p. 149–150.
- ¹²⁶ S. Kaupo 1941 m. gegužės 17 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18523, t. 2, l. 280.
- ¹²⁷ A. Kenstavičiaus 1941 m. gegužės 2 d. parodymas, *ibid.*, b. 7709/3, l. 10.
- ¹²⁸ Lietuvių informacijų biuro Berlyne 1941 m. kovo 19 d. pranešimas „Pavergtos Lietuvos tautiečiams“, *ibid.*, b. P-2255, l. 129.
- ¹²⁹ Žr.: L. Truska, op. cit., p. 299–307.
- ¹³⁰ O. Žadvydas, op. cit., Nr. 24, p. 131–132.
- ¹³¹ A. Kenstavičiaus 1941 m. gegužės 2 d. parodymas ir gegužės 3 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7709/3, l. 9, 14.
- ¹³² A. Kenstavičiaus 1941 m. gegužės 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 23–24.
- ¹³³ K. Rumbučio 1941 m. gegužės 18 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. P-18523, t. 2, l. 119–120.
- ¹³⁴ S. Čiaupo 1944 m. spalio 25 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 41526/3, t. 2, l. 4.
- ¹³⁵ Z. Tarvainio 1940 m. gruodžio 9 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 37627/3, l. 106.
- ¹³⁶ K. Kiševičiaus baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 37393/3, l. 3, 19, 21, 31–33.
- ¹³⁷ Z. Sakelio baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 42052/3, l. 2, 36.
- ¹³⁸ J. Jakšto baudžiamoji byla, *ibid.*, b. 42046/3, l. 5–6, 36–38.
- ¹³⁹ Z. Tarvainio 1940 m. gruodžio 9 d. ir 1941 m. kovo 14 d. apklausų protokolai, *ibid.*, b. 37627/3, l. 108, 111.
- ¹⁴⁰ M. Norvaišo 1941 m. kovo 21 d. ir B. Fabijonavičiaus 1941 m. sausio 14 d. apklausų protokolai, 1941 m. gegužės 22 d. kaltinamoji išvada, *ibid.*, b. P-12682, l. 16–19, 30–32.
- ¹⁴¹ V. Briedžio 1941 m. sausio 13 d. apklausos, P. Kazlausko ir V. Briedžio 1941 m. kovo 24 d. akistatos protokolai, *ibid.*, b. P-10467, l. 34–37.
- ¹⁴² A. Gaubio 1941 m. sausio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 32–33.
- ¹⁴³ Z. Vainausko ir A. Brenčiaus skundas, A. Bren-

ciaus 1941 m. sausio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 37488/3, l. 6, 17–18.

¹⁴⁴ M. Lengvino baudžiamoji byla, *ibid.*, b. P-12866, l. 4–9, 19–20, 22, 44.

¹⁴⁵ K. Zubio, L. Ruikos 1941 m. sausio 31 d. ir L. Bubelio, M. Rabinovičiaus 1941 m. vasario 1 d. apklausų protokoliai, *ibid.*, b. 37770/3, l. 18, 20–21, 24.

¹⁴⁶ LSSR NKVD liaudies komisaro A. Guze-

vičiaus 1940 m. lapkričio 13 d. pranešimas, *ibid.*, ap. 10, b. 1, l. 14–15.

¹⁴⁷ *Ibid.*, l. 17–18.

Gauta 2009 10 15

Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Alfredas Rukšėnas

RESISTANCE IN KRETINGA, TELŠIAI AND MAŽEIKIAI COUNTIES DURING THE FIRST SOVIET OCCUPATION PERIOD (1940–1941)

Summary

The article deals with the resistance in Kretinga, Telšiai and Mažeikiai counties during the period of the first Soviet occupation (1940–1941). The two periods of resistant underground activity and development are distinguished. The first covered the period from the beginning of the Soviet occupation on June 15, 1940 to setting up the Lithuanian Activist Front (LAF) in Berlin on November 17, 1940; the second from the formation of Berlin LAF to the beginning of the war between the USSR and Germany on June 22, 1941. The specific feature of the first period is that the events in the summer of 1940 in Lithuania were a stimulus for creation of the first underground organizations. The article reveals the role of the members of the Lithuanian Riflemen' Union to be abolished while creating the underground, partly evaluating its formation as an attempt of the riflemen to maintain its organizational structures as viable. It is specified that during that period the relations between underground organizations, operating in separate localities, were developed quite weakly, no close cooperation and centres for uniting the underground activity existed. The second period is specified by the fact that after contacts by the Berlin LAF were established with the Lithuanian underground, the relations between the underground organizations in separate localities became strengthened, their close cooperation went on, new underground organizations were created in separate areas; and new members were recruited. The reason was the activity of Berlin, Kaunas and Kretinga organizations in coordinating the Lithuanian underground

activity. The coordinating activity of Kretinga underground participants Osvaldas Žadvydas, Jonas Ramanauskas, Petras Bortkevičius and its limits are revealed. Their activity was specific, they had to maintain contacts between Berlin LAF and Lithuanian underground.

The following issues are under study: acquisition of arms, relations of the underground participants with the German military intelligence and causes thereof, preparation and dissemination of anti-occupational literature, its scope and specific features within both said periods, anti-occupational public life sentiments. Information is provided about the manifestations of anti-Semitism in the underground activities.

It was established that Soviet security arrested 70 underground participants (8 from Kretinga, 51 from Telšiai and 11 from Mažeikiai counties) and 28 patriots (13 from Kretinga and 15 from Telšiai counties), about whose membership in the underground organizations no information exists, thus 98 persons in total. With the onset of the war between Germany and the Soviet Union, 56 persons were killed (29 underground participants and 27 other patriots). 39 underground participants survived, were liberated from prison. Destiny of 3 persons is unknown. Arrest of the most important underground participants O. Žadvydas, J. Ramanauskas, P. Bortkevičius and A. Kenstavičius, as shown by the events of the June 1941 Uprising, did not ruin the underground.